

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra sociologie a andragogiky

Proměny modernity

Changes of modernity

Bakalářská diplomová práce

Petr Čáp

Vedoucí bakalářské diplomové práce:

PhDr. František Znebejánek, PhD.

Olomouc 2009

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracoval samostatně a uvedl v ní veškerou použitou literaturu i ostatní zdroje a prameny.

.....

vlastnoruční podpis

V Olomouci dne 30. března 2009

Anotace:

Tato práce je teoretickou studií. Interpretuje tři významné koncepte moderní společnosti. Cílem práce je identifikovat přístupové body srovnání a v závěru provést komparaci tří sociologických perspektiv. Zkoumané sociologické směry jsou reprezentovány teorií Kritiky modernity Alaina Tourainea, teorií Rizikové společnosti Ulricha Becka a teorií Důsledků modernity Anthonyho Giddense. Tato práce je strukturována do čtyřech částí. První tři oddíly jsou deskripční analýzou jednotlivých koncepcí. Poslední kapitola je vedena metodou komparace zkoumaných perspektiv. Předpokladem pro srovnání je, že každý z autorů přiděluje moderním problémům odlišný význam.

Klíčová slova: Modernita, proměna, Alain Touraine, systém, subjekt, Ulrich Beck, riziko, reflexivita, Anthony Giddens, instituce, ambivalence.

Obsah

Úvod.....	6-8
-----------	-----

Část I. Interpretace Kritiky modernity Alaina Tourainea

I. 1. Úvod.....	9-10
I. 2. Naturalismus, historismus a první zdroje subjektu v moderní společnosti.....	10-18
I. 3. Prvky modernizace a další zdroje subjektu v moderní společnosti.....	18-23
I. 4. Redefinice modernity.....	23-29
I. 5. Shrnutí.....	29-31

Část II. Interpretace Rizikové společnosti Ulricha Becka

II. 1. Úvod.....	32-34
II. 2. Od industriální k rizikové společnosti.....	34-38
II. 3. Eskalátorový efekt a rizika, která ho doprovází...	38-47
II. 4. Reflexivní moderní společnost.....	47-50
II. 5. Shrnutí.....	51-53

Část III. Interpretace Důsledků modernity Anthonyho Giddense

III. 1. Úvod.....	54-55
III. 2. Institucionální povaha moderní společnosti.....	55-58
III. 3. Tři zdroje dynamiky moderní společnosti.....	58-64
III. 4. Utopický realismus jako nástroj pro zvládnání Molocha.....	64-66
III. 5. Shrnutí.....	66-68

Část IV. Srovnání koncepcí

IV. 1. Problémy modernity jako příčina její proměny.....	69-70
IV. 2. Systém a důvěra.....	70-72
IV. 3. Konflikt versus konsensus.....	71-72
IV. 4. Rizika.....	72-74
IV. 5. Subjekt.....	74
IV. 6. Program sociální změny sociální změny.....	74-76
Závěr.....	77-78
Seznam použité literatury a zdrojů.....	79-81

Úvod

Modernita je v této sociologické práci chápána jako ekvivalent pro moderní společnost, která odvozuje svůj vznik od dvou historických událostí. Za první od Velké francouzské revoluce, která vypukla roku 1789. Za druhé od industriální revoluce, která během 19. století a jejím centrem byla Velká Británie. Tato dvě významná dějinná fakta v sobě zároveň nesou zásadní ideové prvky moderní společnosti. Velká francouzská revoluce znamenala změnu v politickém uspořádání společnosti. Státní upořádání se změnilo z absolutistické monarchie na republiku a královské dynastie byly vystřídány lidem volenými zástupci do parlamentu, kteří hájí jejich práva. Průmyslová revoluce znamenala přechod od cechovního zřízení ke kapitálem organizované dělbě práce, kterou poskytovala tehdy nově vznikající průmyslová centra. Dnes, tedy po více než dvou stech letech je zřejmé, že povaha moderní společnosti v sobě obsahuje potenci změny. Totalitní režimy v průběhu 20. století dokázaly svrhnout parlamentní režimy a ukázaly podobu absolutistického způsobu vládnutí v podmínkách moderní společnosti. Průmyslové vzorce výroby ve spojitosti s expanzivní povahou kapitalismu se zase prosazují za hranicemi vzniklé moderní společnosti. Výhody rozvinuté moderní evropské společnosti lákají migranty z celého světa a přinášejí sem nové kulturní prvky, se kterými se modernita musí vypořádat.

Ideovým důkazem, že moderní společnost podléhá změně je i vzrůstající počet studií, které se snaží tuto změnu postihnout. Jan Keller (2007) tvrdí, že lze vést určité analogie mezi dnešní situací a bouřlivým obdobím změn na přelomu 18. a 19. století. Americký sociolog Ronald Inglehart (1999) zase empiricky poukazuje na významné změny v lidských hodnotách za posledních třicet let. Hypotézu o změně v moderní společnosti se snaží empiricky

verifikovat i longitudiální studie European Values Study.¹ Proměnou modernity se však zabývají i Alain Touraine, Ulrich Beck a Anthony Giddens, tedy tři sociologové, jejichž argumenty bude tato práce interpretovat.

Francouz **Alain Touraine** (*1925) je nejstarším z analyzovaných autorů a je ředitelem Centra pro analýzu a sociologickou intervenci v Paříži. Německý sociolog **Ulrich Beck** (*1944) je v současnosti profesorem sociologie na mnichovské univerzitě a svou sociologickou perspektivu přednáší i na London School of Economics. Brit **Anthony Giddens** (*1938) je profesorem Cambridžské univerzity a se svým vědeckým kolegou Beckem se mohou znát z London School of Economics, kde i Giddens prezentuje své učení. Nicméně smyslem předkládané práce není pojednat o vědecké kariéře těchto tří evropských sociologů, ale interpretovat jejich významné sociologické koncepce.

Předmětem této práce je tedy moderní společnost, její povaha a především proměna v průběhu dvou staletí skrze tři sociologické koncepce. V **části I.** interpretuji knihu Alaina Tourainea Kritika modernity, která byla poprvé vydána roku 1992 v originále s názvem *Une Critique de la Modernité*. **Část II.** se zabývá výkladem Rizikové společnosti Ulricha Becka poprvé vydané v roce 1986 pod názvem *Risikogesellschaft (Auf Dem Weg in eine andere Moderne)*. **Část III.** této práce je zaměřena na interpretaci Důsledků modernity Anthonyho Giddense. Poprvé byla tato studie moderní společnosti publikována v roce 1990 v originále s názvem *The Consequences of Modernity*. V **části IV.** je cíl předkládané práce, tedy srovnání těchto tří sociologických koncepcí moderní společnosti. Témata srovnávající koncepce vycházejí ze subkapitoly *Shrnutí*, která zakončuje každou ze tří interpretací a kde jsou obsaženy nejdůležitější body jednotlivých zkoumaných teorií.

---

¹ Srov. <<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>> [2008-09-29].

Tato bakalářská práce je teoretickou studií a prochází ji dvě metody dosažení cíle. Metodou prvních tří kapitol je deskriptivní analýza každé z uvedených koncepcí modernity. Jedná se o popis, respektive vysvětlení, autorovy teorie. Metodou čtvrté části je komparace těchto tří perspektiv. Metoda byla vybrána podle předpokladu, že každý z autorů produkuje odlišný náhled na povahu modernity a její proměnu a že každý z interpretovaných sociologů přiděluje moderní problémům odlišné významy.

Část I.

Interpretace Kritiky modernity

Alaina Tourainea

I. 1. Úvod:

Alain Touraine chápe modernitu jako proces, který tvoří dvě složky. Na jedné straně zde existuje racionalismus, na straně druhé subjektivismus. Modernita je jinými slovy dialogem mezi rozumem a subjektem. Mezi těmito dvěma elementy existuje neustálý svár. Zatímco racionalita reprezentuje systémový makrosvět, subjektivita je jedincovým mikrosvětem. Kritika modernity spočívá v její proměně. Původní myšlenka, dualita racionalismu a subjektivismu, se zredukovala pouze na roli racionality realizovanou systémem. Tento systém se řídí přísnou účelovou racionalitou. Industriální společnost je prostorem, kde tuto redukci můžeme sledovat a v něm se odehrává celá kritika modernity. Touraine kritizuje filosofii osvícenství, která omezila modernitu pouze na proces racionalizace a opominula subjekt jako složku kreativity. Modernita se reprezentovala organizovaným způsobem života, kde jedinec je podřízen společenským zájmům. V takovém chápání modernity je to člověk, který se podřizuje systému. Proti takovému přístupu systému k jednotlivci se však Touraine ostře vyhraňuje. Účast subjektu v moderní společnosti tedy znamená odpor vůči snaze systému podrobit si člověka pro svou funkčnost. Subjekt je v Touraineově učení zpodobněn sociálním hnutím. Touraine analyzuje modernitu v historické posloupnosti, kterou rozděluje na tři části.

Tento francouzský sociolog začíná popisem myšlení, které stálo za zrodem modernity a datuje se od 16. až na přelom 18. a 19 století. Nicméně, koncepce modernity v duchu osvícenského racionalismu se rozpadla. Racionální pojetí modernity je poté vystřídán úpadkem jak teorie, tak praxe modernity. Jinými slovy, původní, zdánlivě pevný koncept modernity se proměnil v čtyři odtržené části – národ,

sexualita, spotřeba a obchodní společnost.² Práce autorů, které cituje pocházejí z přelomu 19. a 20. století. Poslední část Touraineovy Kritiky modernity je věnována samotnému cíli celé práce. Jedná se o původní koncepci duality rozumu a subjektu, kdy Touraine využívá znalostí nabytých v předchozích kapitolách. Cílem jeho bádání je tedy modernitu redefinovat a nabídnout alternativu proti redukci modernity na racionalizaci. Kritika Touraineovy modernity se točí kolem konstrukce subjektu a jeho touze po svobodě. *Postindustriální společnost* pak chápe společenský prostor, kde rozum a subjekt mohou fungovat jako dva základní stavební kameny svobodné modernity. Ideologií postindustriální společnosti je demokracie (srov. Touraine 1995: 4-5). V rámci rekonstrukce duality systému a subjektu se Touraine vymezuje vůči ideologii postmodernismu a neoliberalismu. Neoliberalismus redukuje společnost na trh s absencí aktéra. Postmodernismus zase vidí svět jako chaos, který postrádá systém a aktér v tomto zmatku volně plave.

I. 2. Naturalismus, historismus a první zdroje subjektu v moderní společnosti:

Aby modernita mohla vzniknout, musela se oddělit od své protiváhy, doby tradiční. Musela přijít se svým vlastním pojmovým aparátem. Základním pilířem doby tradiční byla víra v to, že jednání které se mi osvědčilo včera se mi osvědčí i zítra, pozítří, po celý život. Základním principem, tedy byla tradice. Modernita se vymezila vůči tradici rozumem. Být rozumný znamenalo v koncepci klasických myslitelů modernity, být moderní. Rozvoj pak pramení z vědy, technologie, byrokracie, tedy aparátů, které jsou racionální. Rozum byl viděn jako jediný organizační princip privátního a veřejného života a byl vždy spojen s myšlenkou sekularizace. Modernita a tedy i rozum měly osvobozující charakter. To znamená osvobodit člověka od přisuzované mu nerovnosti od nerozumných obav. V této souvislosti Touraine zmiňuje J.J. Rousseaua a jeho

---

² V anglické verzi to jsou nation, life, consumption a company (Touraine 1995: 102).

koncepti edukace a naturalismu. Edukace je nástrojem, který zamezuje prorůstání iracionálních sil. Vzdělání má jedince navést na cestu rozumu a zajistit mu platné místo ve společnosti. Zároveň má eliminovat status připsaný - přisuzovaný, který je definován jako tradiční relikv. Naturalismus pak znamená být přirozený, neprotivit se zákonům přírody. Takový životní přístup je pak zdrojem blaha a štěstí nejen pro jedince, ale především pro společnost, neboť jedinec se podřídil vyšším principům, principům společnosti, respektive přírody. Touraine odvozuje, že spojení instrumentálního rozumu a naturalismu bylo dominantním myšlenkovým východiskem modernity až po její první zpochybnění v podobě Freuda či Nietzscheho. Společnost nahradila Boha jako princip morálního soudu a sama se stala principem, který vysvětluje a hodnotí chování. Touraine pak Rousseaua nazývá prvním moderním kritikem modernity (srov. Touraine 1995: 19-24). Oceňuje jeho pozornost, kterou zaměřil na vznikající nerovnost v moderní společnosti. Rousseau, stejně jako později Marx, označuje společenskou nerovnost za nepřirozený stav. Kritika tedy spočívá v kontrastu harmonie přírody a disharmonie společnosti.

Nicméně, Touraine koncepci modernity vytvořenou osvícenci definuje pouze jako revoluční, založenou na negaci tradice. Takový přístup však nedefinuje ani společnost, ani kulturu. Pobízí k boji proti tradiční společnosti spíše, než aby vytvářel něco nového. Nedostatek vlastní terminologie lze zaznamenat ještě v 19. století, což je o to zarážející neboť v této době byla již modernita pevně ustanovena. Durkheim hovoří o solidaritě organické (moderní společnost) jako protikladu k solidaritě mechanické (tradiční společnost). Tönnies hovoří o moderní společnosti, ale o tradiční pospolitosti. Moderní společnost byla viděna negativními termíny. Ty negovaly tradiční řád, zároveň však nebyly schopny ustanovit řád nový. Dle Tourainea tato tendence vyplývala z faktu, že volání po modernitě nebylo ve skutečnosti vymezením se vůči tradiční společnosti, ale bojem proti absolutní monarchii. Toto úsilí bylo patrné především ve Francii a vyvrcholilo roku 1789 revolucí.

Klasická koncepce modernity pak spočívá v touze po revoluci, po rozumu, který sjednocuje člověka s přírodou a ve svobodě. Revoluční povaha klasické modernity měla za následek i vyřazení subjektu. Moderní společnost odmítala jedince jednotlivce - individualitu. Ten se měl podřídit ve prospěch sebečinně se vytvářejícího, sebekontrolovatelného a samoregulovatelného systému. Aktér tedy mohl děkovat vítězství vědeckého a technického postupu, který byl definován jako odpověď jeho potřebám. Pokus zkonstruovat rozumnou společnost však dle Tourainea skončil nezdarem. Myšlenka, že rozumná správa může nahradit vládu člověka je iluzorní neboť sociální realita se nerovná racionální volbě. Naopak je plna konfliktů.

Při analýze Touraineových myšlenek je důležité si uvědomit, že tento francouzský sociolog ostře vystupuje proti jakékoliv nadvládě systému, státu, aparátu nebo moci nad člověkem. Aktér totiž nemůže být aktérem pokud není svobodný. Aktér je předpoklad pro zrod subjektu. Pro svou konstrukci subjektu se poohlíží po intelektuálních zdrojích, které mu umožňují najít subjekt, již u myslitelů 17. století – Reného Descárta a Johna Locka. Myšlenky subjektu nachází i v Deklaraci práv člověka a občana z roku 1789. Tato zakládající listina moderní francouzské ústavy je důkazem duality modernity, tedy dialogu rozumu a subjektu (Touraine 1995: 42-56).

Descartes, stejně jako filosofové osvícenství, chápou jedince jako rozumnou bytost. Zatímco však osvícenci chápali přírodu, tedy i společnost, jako vyšší princip, Descártovo mínění je odlišné. Zatímco člověk je pro něj *rex cogita* – věc myslící (nadán duší) – zvíře znamená *rex extensa* – věc pouze existující, nemající rozum pro kontrolu smyslů, věc bez duše. Člověk pak dle Descárta existuje mezi dvěma řády. Je schopen podmanit si přírodu a dominovat jí neboť dokáže vládnout technice. Na druhé straně jeho duše je otiskem Boha, který je přítomen v jeho myšlenkách a přesahuje ho. Racionalismus osvícenství tkví v představě, že lidská svoboda znamená triumf rozumu a konec víry v Boha. Jediným cílem

člověka je podřídít se přírodním zákonům. Toto jednání mu pak zajišťuje štěstí. Descártův přístup je odlišný. Důvěra člověka v rozum, ho vede neustále přemýšlet a pochybovat o sobě samém čímž stvrzuje svou existenci. Proto: „Cogito, ergo sum.“ Člověk pak není jen božím výtvorem, ale i svým vlastním. Pro Tourainea je Descártův koncept subjektu podstatný v tom, že propůjčuje subjektu kreativitu a autonomii. Subjekt vytváří sám sebe a není tedy svévolně ovládán systémem, mocí nebo dokonce Bohem. Tím, že o sobě a o ostatních substancích dokáže přemýšlet a pochybovat, stvrzuje svou autonomii a jedinečnost. Metodickou skepsí, tedy pochybováním, kritickým nahlížením, dochází subjekt k vlastním a dle Descárta k nezpochybnitelným závěrům.

Druhým zdrojem pro konstrukci Touraineova subjektu je v tomto sledovaném období koncepce Johna Locka a jeho podíl na Bill of Rights z roku 1689. Zde představil své pojetí přirozeného práva. V tomto dokumentu je nezávislost jedince postavena nad budování společenství. Jako zástupce Whigů³ věřil v občanství, ale upřednostňoval práva jedince nad národní zájem. Přirozené právo nachází dualitu mezi panovníkem a parlamentem, mezi politickou mocí a občanem, jehož práva jsou reprezentují a hájí členové parlamentu. Pro Tourainea je podstatné to, že subjekt má garantovanou svobodu na úrovni těch, kteří ho legitimně ovládají. Subjekt žije v demokratickém prostředí jehož podmínkami se detailněji Touraine zabývá na konci své knihy.

Deklarace práv člověka a občana je třetím Touraineovým odkazem na subjekt v první části jeho historické analýzy modernity. Deklaraci chápe jako produkt intelektuální debaty trvající více než dvě staletí. Deklarace pro Tourainea znamená ten v pravdě původní koncept modernity ke kterému je třeba se navrátit. Poodhaluje totiž dvousložkovou povahu modernity definovanou jako kombinaci racionalizace a subjektivizace. Subjekt zde existuje jako sociální

---

³ Whigové byly nazýváni členové nově se formující politické strany na konci 17. století. Odmítali konzervativní pozemkovou šlechtu a naopak prosazovali zájmy obchodních kruhů. Dnes jsou v britském parlamentu označováni jako labouristé.

hnutím, které díky své skepsi vůči systému bylo schopno se vzepřít absolutistické moci. Touraine však upozorňuje, že se jedná o poslední duální chápání modernity na příštích více než sto let. To bylo nahrazeno historismem, které autor podrobuje kritice v dalších úvahách. Hlavní přínos Deklarace vidí Touraine v ideji lidských práv. Deklarace identifikuje hlavní principy demokracie, tedy formu společenského soužití, kde může žít Touraineův subjekt. Nicméně na konci 18. století byla zneužita pro revoluční počínání, vůči kterému se Touraine ostře vymezuje. Revoluce totiž pohlcuje subjekt ve prospěch vítězství obecného štěstí a pokroku. Takový přístup se pak ztotožňuje spíše s totalitním než s demokratickým chápáním společnosti. V deklaraci se jasně praví, že práva člověka jsou nezcizitelná a posvátná a jsou nad právy politickými. Práva člověka jsou svoboda, řád⁴, bezpečí a ochrana vůči útlaku. Politická práva pak Touraine chápe jako cíle politických institucí (systému), které se snaží o společenskou integraci ve jménu, tehdy společného dobra, dnes bychom řekli národního zájmu. Deklarace dále praví, že nikdo nesmí být pronásledován pro své náboženské nebo politické názory a kulturní odlišnosti. Sekularizace je tedy chápána jako jedna ze základních svobod. Žádná společnost, kde nejsou tato práva dodržována, nemůže být považována za ústavní. Z toho plyne, stejně jako u Locka, že individuální práva a svoboda mají přednost před politickou integrací. Ta v Touraineově pojmosloví značí kontrolu a manipulaci jedince systémem. Pro Tourainea tato listina znamená, že subjekt má právo být svobodný. O to víc je tato listina důležitá, že pochází z období, kdy se modernita definitivně začala oddělovat od doby tradiční a tedy absolutistické monarchie, která žádná práva na sebeurčení nezajišťovala. Deklaraci pak Touraine chápe jako opak pohlcení subjektu systémem. Deklarace zajišťuje subjektu prostor pro jeho kreativitu a autonomii v duchu Descártovy konstrukce subjektu. Je to obrana práv člověka před instrumentálním rozumem, který náleží systému. Tato Deklarace

---

⁴ V originále property (Touraine 1995: 54).

však dle Tourainea zároveň předznamenává pnutí, které se bude konat po celou dobu trvání industriální společnosti. Konflikt mezi dělnickým (sociálním) hnutím, hájícím svá práva a světem techniky a moci, snažícím se tuto kolektivitu podmanit.⁵

Poté co Touraine nachází zdroje pro konstrukci subjektu a i zdroj samotné modernity – dualitu rozumu a subjektu - podrobuje kritice již zmíněný historismus. Toto chápání dějin bylo dominantní především v 19. století. Historismus se snaží analyzovat jednotlivé historické jevy v souřadnicích tradice a modernity. Dle Tourainea pak definuje problémy jako konflikt mezi minulostí a přítomností. Člověka chápe jako produkt společensko – historického vývoje, tedy jako jedince, který se této evoluci musí přirozeně podvolit (Touraine 1995: 61-65). Například Comte pak mohl tvrdit, že historie nás dovedla k triumfu modernity. Aby své tvrzení dokázal sestrojil takzvaný zákon tří stádií. Historie začala stádiem teologickým, pokračovala metafyzickým až jsme se dostali do stádia konečného – pozitivního. Toto stádium je odlišné od předchozích tím, že poznáváme pouze to, co poznatelné je a co lze definovat. Nezabývá se tedy metafyzikou jako stádia předcházející. Dle Comtea to tedy byla historie a její logika, která nás zavedla do stádia pozitivního, nejpokročilejší fáze lidského myšlení. Humanitu si tedy člověk nevybral. Byla to historická evoluce, která nás k ní zavedla. Nebyl to aktér, subjekt, který by tuto humanitu vytvořil. Humanita zde existuje mimo jedince, dokonce i mimo společnost. Společnost je totiž součástí vyššího, přírodního řádu (Touraine 1995: 73-75). Svoboda pak pro pozitivisty znamená společenská integrace. Být svobodný znamená podílet se na životě společnosti. Ta je chápána jako tělo, kde jedinec je jejím orgánem a je spjat s určitou funkcí. Člověk je v tomto pojetí společenský produkt. Pro Tourainea však systémová integrace není svobodou, ale odnětím svobody. Z toho plyne, že Touraine je antisystémový myslitel.

---

⁵ V originále „world of techniques and powers“ (Touraine 1995: 56).

Druhým příkladem historismu je chápání dějin Karla Marxe. Otrokářství a feudalismus byly vystřídány kapitalismem. Smysl historického vývoje je však v protikladu s nerozumností privátních zájmů. Ve všech třech obdobích existoval pán, který je reprezentován svými chamtivými zájmy, ať už v podobě otrokáře, šlechtice či kapitalisty. Marx předpokládal, že směr dějin spěje k fázi, kdy antagonismus mezi výrobními silami a výrobními vztahy bude natolik velký, že dojde k revoluci. Po litém třídním boji, kapitalismus jednou pro vždy zanikne. Přirozený proud dějin pak vyústí v komunismus. Komunismus je pak konečnou fází dějin.

Comte a Marx, jako zástupci historismu, mají tedy společné stadiální chápání vývoje lidstva, kdy člověk je součástí společensko – historického vývoje. Oba hovoří o svém posledním stádiu jako o konci dějin, neboť celé historické úsilí směřovalo k tomuto pokroku. V duchu historismu jedinec pro ně nehraje roli a je nucen se podrobit zájmům celku. Toto je první moment, kde se Touraine vymezuje proti takovému přístupu. Vystupuje proti pohlcení jedince masou ve jménu pokroku, kdy tvrdí, že slova o pokroku neplodí štěstí pro všechny, ale jen reprodukuje nerovnosti mezi lidmi. Pohlcení jedince masou, pak ruší atributy Descárotva subjektu a je v rozporu s Lockovým přirozeným právem a Deklarací práv člověka a občana. Na druhou stranu Touraine oceňuje Marxovo chápání společnosti jako historického produktu společnosti, kdy lidé jsou definovány vztahy, které jsou konfliktní. Touraine se však kriticky staví k revolučnímu pojetí modernity jako nástroji změny. Marxe jako klasika revolučního učení napadá ze dvou pohledů. Za prvé se Touraine vymezuje vůči Marxovu pojetí revoluce ve jménu lidské přirozenosti. Tento naturalismus je antitezí jednání ve jménu Descárotova ducha. Hybatelem není aktér, nadán pochybováním, ale vyšší, neosobní a metasociální jev. Touraine tedy nabádá k návratu zpět k aktérovi a nikoliv k propůjčení svobody neosobnímu principu, který si ho později podmaní. Druhá výtku pak jeho kritiku doplňuje. Marxův třídní boj je veden ve jménu smysluplné dějné evoluce. Historický vývoj dospěl do fáze, kdy je nevyhnutelné

bojovat za přirozený stav. Touraineovo sociální hnutí, ať již dělnické, feministické, politické, však nebojuje za logiku historie, ale za svobodu. Je to tedy oduševnělý subjekt, spodobně sociálním hnutím, který bojuje za změnu, jejíž cílem je svoboda. Subjekt nejedná v duchu lidské přirozenosti, která je determinována logikou historie.

Touraineovy výtky historismu se týkají i revolučního pojetí společenské změny tohoto ideologického směru. Odmítá revoluci obecně jako nástroj změny. Revoluce vede k teroru, represi, perzekuci, k popravám ve jménu národa a pokroku. Každý, kdo v tomto smyslu oponuje modernitě je brán jako překážka, jako protispolečenský element, který musí být odstraněn. Touraine tím pak nemá na mysli jen divoké období Francouzské revoluce. Zdůrazňuje, že taková revoluční podoba šíření modernity se děla mimo její centra vzniku, především v regionech, které byly kolonizovány evropskými dobyvateli (Touraine 1995: 65-70). Jinými slovy, velká syntéza historie implikuje revoluci a revoluce je opakem demokracie. Demokracie je totiž založena na dialogu a nikoliv na příkazech.

Touraine historismu, jako dominantnímu myšlenkovému směru 19. století, v zásadě vyčítá dvě věci. Za prvé jeho evoluční pojetí dějin, kdy jedinec a jeho práva nejsou brána v potaz. Jsou pohlceny a odebrány ve jménu vyššího přírodního řádu jenž určue přirozený směr dějin. Svoboda a humanita, která existuje mimo jedince není pro Tourainea svoboda. Nástrojem změny pak v mnoha případech byla revoluce. Z toho plyne Touraineova druhá kritika takového pojetí modernity. Tvrdí, že myšlenka evolucionismu a naturalismu se může lehce proměnit v revoluci, která je vedena ve jménu vyššího a pro Tourainea neosobního řádu. Tomuto principu je z hlediska racionálního pojetí modernity rozumné se podvolit, protože zajišťuje štěstí pro všechny. Revoluce však není hnutím v Touraineově pojetí. Jedná se o nedemokratickou společenskou změnu, která nechápe práva menšin, práva jedince. Nechápe subjekt, který pochybuje o takové cestě ke štěstí.

V tomto bodě tedy víme, že modernita je dle Tourainea pnutím mezi racionalitou a subjektem. Modernita totiž byla ustanovena subjektem, který jednal ve jménu svobody proti racionalitě absolutistické moci. Na počátku modernity, tedy od dob Francouzské revoluce, to však byl pouze rozum, který předurčoval jednání ve vznikající industriální společnosti. Zhruba od poloviny 19. století se však modernita dostává do odlišné fáze. Její rozumová jednokolejnost se začala štěpit. Dle Tourainea vznikají čtyři fragmenty modernity. Jedná se o sexualitu, nacionalismus, spotřebu a obchodní společnost. Všechny tyto složky jsou však funkční jen pod instrumentální racionalitou. To znamená, že modernita i nadále postrádala subjekt jako jednotku odporu proti nátlaku systému na člověka. Na druhou stranu však Touraine nachází i v tomto období další intelektuální zdroje pro konstrukt subjektu. Úkolem následující podkapitoly je tedy vysvětlit co znamená vláda racionality nad sexualitou, nacionalismem, spotřebou a obchodní společností. Za druhé pak doplnit Touraineův obraz subjektu o myšlenky Freuda a Nietzscheho, myslitele pomáhající budovat existenci subjektu.

I. 3. Prvky modernizace a další zdroje subjektu v moderní společnosti:

Hovořit o fragmentech modernity znamená dle Tourainea uvažovat nad prvky modernizace (Touraine 1995: 134). Nacionalismus, spotřeba, obchodní společnost i sexualita byly industriální společností definovány jako nástroje rozvoje. Akterem modernizace v nacionalistickém chápání je národ.

Touraine, vzhledem k svému francouzskému původu uvádí příklad francouzské interpretace pokroku skrze nacionalismus. Společně s nacionalismem německým se agresivně vymezoval vůči židovské tradici. Antisemitismus je vlastně vulgární interpretace židovských dějin pro nadřazené zpracování vlastní tradice. Nacionalismus lze pak chápat jako kulturní etnocentrismus. To znamená, chápání cizí kultury skrze svou vlastní. Je pak snadné interpretovat cizí kulturu ke svému účelu. Jak víme, účel modernity

byl pokrok jako metasociální jev. Francouzský a německý nacionalismus pak ve jménu obrany pokroku a svého národa definoval židovský národ jako své nepřátele. Následkem pak byla Dreyfusova aféra nebo loutkový stát Vichy ve Francii. Křist'álová noc nebo Norimberské zákony v nacistickém Německu. Instrumentální racionalita pak hraje v těchto případech roli automatické participace na systému. Učitel na střední škole se pak pro potřebu národa stal exekutorem židovského majetku. Jinými slovy, systém přeorganizoval své členy dle potřeby, dle účelu. Příklad antisemitismu ve Francii a v Německu je dle Tourainea exténní moment nacionalismu (Touraine 1995: 135-139). Silný nacionalismus byl cítit i za Napoleonovy či de Gaulovy Francie, tedy vůdců, kteří nejsou v učebnicích dějepisu vymezováni jako diktátoři. Na vypjatém nacionalismu však chce Touraine demonstrovat jak identifikace člověka s národem slouží systému k jeho funkčnosti. Je to ilustrace deformace vědomí ve prospěch neosobního systému. Jedinec zde není aktérem. Jeho pozice a především svoboda ve společnosti je determinována jeho úlohou v systému. Tato úloha je nezpochybnitelná, protože slouží národu a národ je aktérem modernizace. Jinými slovy, je to historicita, která předurčuje pozici jedince v proudu dějin. Není to člověk, který by tuto historicitu měl šanci vytvářet.

Dalším nástrojem rozvoje modernity je obchodní společnost. Továrna byla na konci 19. a počátkem 20. století byla chápána jako konkrétní produkt a zdroj pokroku. Průmyslníci tvrdili, že je to právě jejich fabrika, která zvyšuje životní úroveň obyvatelstva. Nabízí přece organizovanou práci. V duchu Marxova učení však Touraine nezapomíná zmínit továrnu jako místo třídního boje. Existují zde námezdní pracovníci, kteří nejsou primárně najímáni pro zlepšení svých životních podmínek. Slouží zaměstnavatelům pro kumulaci jejich majetku. V duchu instrumentální racionality plní denně své úlohy. Zaměstnanec v továrně není tvůrčí. Reprodukují svou činnost po celý život. Změna pak není možná do příchodu subjektu (Touraine 1995: 140-142).

Třetím aktérem modernizace industriální společnosti je spotřeba. Spotřeba dle Tourainea podlela změně, která měla za následek vstup do konzumní společnosti. K této změně došlo po druhé světové válce respektive po roce 1968 a to především v Severní Americe a v západní Evropě. Konzumní společnost je odlišná od norem společnosti moderní. Moderní společnost je definována vzorci chování, společenskými rolemi, které zaručují předvídatelnost druhé osoby. Spotřeba zde pro člověka znamená pracovní reprodukci a identifikaci se svou třídou. V konzumní společnosti taková pravidla neplatí. Svět spotřeby je odcizený podmínkám nacionalismu nebo obchodní společnosti. Již to není otázka instrumentální rozumu, který by člověka činil čitelným. Dle Tourainea je to svět touhy a libida (Touraine 1995: 143-144). Jinými slovy, spotřeba existovala již za doby moderní společnosti definované úzce skrze instrumentální racionalitu. Konzum po roce 1968 však již neznamená zrcadlo společenského postavení. Jedinec způsobem svého konzumu nenáleží své pozici a navíc je v rozchodu se systémem. V industriální společnosti jedinec přísně náleží systému. Je to dualita jedince a společnosti. V společnosti konzumní je na jedné straně systém, na straně druhé člověk.

Poslední složkou fragmentované modernity je sexualita. Její funkci Touraine vymezuje jako systémové zajištění lidské reprodukce, kde institucí tohoto jednání je nukleární rodina a její přísně genderově rozdělená dělba práce. Systém chápe muže jako živitele, jako jedince nadaného rozumem. Díky svému racionalismu je pak předurčen pro materiální a ideové vedení rodiny. Žena je naopak viděna jako centrum iracionalismu. Její rodinnou funkcí je tak péče o domácnost a děti neboť ti, především ve své rané fázi vývoje, potřebují emocionální pojetí výchovy. Citátem Émila Durkheima Touraine toto pojetí neilustruje. Nicméně, dle mého soudu věrohodně identifikuje dominantní pohled na muže a ženu na přelomu 19. a 20. století, které má Alain Touraine na mysli. *„V dnešní době vede žena v civilizovaných národech úplně jiný život než muž. Dalo by se říci, že obě velké funkce psychického*

života jakoby se rozštěpily: jedno pohlaví se chopilo funkcí afektivních a druhé intelektuálních“ (Durkheim 2004: 58). Rodinná solidarita spočívá právě v tom, že žena přispívá svou funkcí afektivní zatímco muž intelektuální. Matka i manželka poskytuje všem členům rodiny i rodinně samotné funkci emocionální zatímco otec a manžel ekonomickou. Institucionalizovanou formou takové formy soužití a formy reprodukce pro systém je rodina.

Debata se v této kapitole týkala zatím jen racionality. Touraine tím znázorňuje její převahu v moderním myšlení. Studium dalších moderních intelektuálů však nachází i kritiky tohoto pojetí. Nietzsche a Freud jsou pro něj dalšími zdroji pro konstrukci subjektu. Obracíme tedy nyní pozornost od systémového makrosvěta k mikrosvětu subjektu.

Nietzsche není pro Tourainea pouze filosofem života, ale také anti-moderním myslitelem. Tento německý filosof druhé poloviny 19. století totiž nechápe rozum jako dominantní princip lidského jednání. Rozum je jen služebníkem vůle, která nemá hranice, má plné právo chtít jednat a řídit se svým rozhodováním. Vůle si žádá aby jí bylo vše dovoleno. Sama sobě klade měřítko hodnot a dobré je to, co chce ona. Nietzsche volá po tom, aby se člověk zřekl všeho, co ho brzdí, co z něj činí slabocha uprostřed zaběhaných a pasivně přijímaných samozřejmostí. Cílem jedince je stát se nadčlověkem. Vyjít do nového světa, s novou silou, obrozen a povzbuzen (Blecha 1998: 166). Nietzsche se stejně jako Touraine staví proti “pokrokovému“ heslu co nejvíce štěstí pro co nejvíce lidí. Síla jedince je pro něj hodnotou, nikoliv stádní chováním. Štěstí není zajištěno orientací k Bohu. Je to vůle stát se nadčlověkem. Lze tak pozorovat podobnou dualitu mezi Nietzschem a Touraineem. Nietzsche hovořil o konci Boha a obracel se na nadčlověka. Touraine pak zdůrazňuje, že cílem není nechat se utlačovat společností, ale objevit svou vlastní touhu po svobodě. Nadčlověk je tedy pro Tourainea zdrojem odporu proti systému, který se snaží jeho neomezenou vůli potlačit. Zatímco opakem nadčlověka je pro Nietzscheho slaboch, pro Tourainea je to pasivní člověk, který se

nechá vláčet systémovým aparátem a slouží jeho účelům. Naproti tomu Nietzscheův nadčlověk motivuje Tourainea spodobnit subjekt jako aktéra nebo mobilizované hnutí schopné čelit útlaku režimu, aparátu, systému řízeného instrumentální racionalitou. Je vybaven rozumem. Hnací motorem nadčlověka respektive subjektu je však vůle být svobodný. Nenechat utlačit svou osobnost, své já vnějším, neosobním systémem.

Jestliže Nietzsche vybavuje Touraineova aktéra neúnavnou vůlí po svobodě, pak Freud pojmem nevědomí. Freud odmítá dát vědomí ústřední roli vnímání světa. Tvrdí, že je to ve skutečnosti nevědomí co determinuje naše jednání. Nevědomí se pak řídí pudy a instinkty. Soubor těchto neuvědomělých instinktů a pudů se nazývá Id neboli první ze tří částí struktury osobnosti. Složka Id je neomezeným zdrojem energie pro celou osobnost. Problémem je, že obsah Id naráží na systém sociální kontroly. Aby mohl být tedy jedinec společenským musí obsahovat složku Ego. Jedná se o zvnitřněnou smyslovou zkušenost díky které jedinec dokáže rozeznat vhodné podmínky pro uspokojení pudů a instinktů. Egem tedy jedinec myslí.⁶ Nejrepressivnější složkou je Super ego. Je to etický princip společnosti. Jinými slovy, se jedná o svědomí, zvnitřnělé společenské normy v nás. Trestá nás za protisociální prohřešky a naopak sytí pocitem blaha za plnění morálních zásad definovaných společností. Super ego je tedy antitezí Id. Touraine si všímá právě vnitřní tenze mezi Id a Super egem, kdy Id je ekvivalentem touhy subjektu po svobodě na úkor Super ega, tedy racionality systému (Touraine 1995: 117-127). Pro Tourainea je Id zdrojem nevědomých činností subjektu. Doplnuje subjekt o neuvědomovanou touhu po svobodě. Subjekt je tedy vybaven nevědomou činností odporovat represi systému. Z čeho však tato nevědomost vyplývá? Vědomí je formováno Super egem, tedy

---

⁶ Je však třeba odlišit myšlení v podobě Descártova jedince a Freudova. Descártův subjekt myslí, aby došel k nezpochybnitelným závěrům, které se nemusí rovnat společenské, systémové užitečnosti. Jedincova mysl u Freuda je naopak deformována společenskými nánosy, které utlačují jeho Id, jeho nevědomé jednání.

sociálními normami, institucemi a organizacemi. Subjektu tak dominují aparáty síly a jen transformace subjektu do nevědomí má šanci na manifestaci jeho zájmů, které jsou bojem za osvobození (Touraine 1995: 280).

Z druhé části analýzy Touraineovy kritiky modernity víme následující. Zdánlivě pevný racionalizační koncept modernity se rozpadl na čtyři části – národ, obchodní společnost, spotřebu a sexualitu. Všechny složky jsou ovládány instrumentální racionalitou. Systém si tak podrobuje jedince, aby byl vůči těmto složkám funkční a tedy aby byl funkční i samotnému systému. Ve sledovaném období mezi polovinou století devatenáctého a dvacátého však Touraine nachází i další dva zdroje pro konstrukci subjektu. Nietzsche vybavuje Touraineův subjekt nezdolnou vůlí, kde rozum pouze slouží jedincovým záměrům. Vůle je zdroj energie po svobodě. Freud pak obohacuje subjekt o nevědomí.

I. 4. Redefinice modernity:

Tímto jsme se dostali k samotnému cíli Touraineovy Kritiky modernity. Nabídnout alternativu k redukci modernity na racionalitu a samotnou modernitu tak redefinovat. Víme, že dle Tourainea není možné modernitu zúžit pouze na proces racionalizace. Modernita je ve skutečnosti pnutí mezi racionalitou a subjektem. Modernita byla totiž ustanovena jako hnutí za svobodu. Vrcholem tohoto úsilí byla zakládající listina modernity – Deklarace práv a svobod občana. Účelem bylo svrhnout absolutistickou monarchii ve Francii a ustanovit nový konstituční řád – republiku. Toto úsilí se pak šířilo celou Evropou a historici tak mohli sledovat revoluce v Belgii roku 1830 nebo v Itálii roku 1848 a to nejen ve jménu republiky, ale také národní jednoty. Problémem je, že modernita upustila od takového vlastního konceptu a nechala se zredukovat pouze na racionalitu v rámci industriální společnosti. Takový přístup je společností snadno zneužitelný pro systémové účely. Svoboda jedince není vůdčím principem. V takové společnosti, kterou Touraine chápe jako industriální, lidé jen pasivně konzumují normy a jsou podřízeni těm, kteří ovládají sféru

politickou a ekonomickou. Extrémní podobou redukce modernity na racionalismus je totalitní stát. Člověk jen plní příkazy a je instrumentem pro funkčnost samotného systému. Slouží neosobním principům, které systém nazývá pokrok či obecné štěstí. Jedinec je součástí historie, nemá však právo tuto historii přetvářet. Taková žitá zkušenost je pro Tourainea nemyslitelná. Průmyslová společnost, sociální prostor modernity, se však časem fragmentovala do čtyř částí – národ, spotřeba, obchodní společnost a sexualita. Všechny čtyři části byly ovládnuty instrumentální racionalitou a neomezeně tedy sloužily systému, nikoliv člověku. Redefinice modernity pak znamená implantovat subjekt vedle racionality právě k odtrženým fragmentům modernity (Touraine 1995: 219). Cílem je přizpůsobit tyto fragmenty potřebám nejen systému, ale především člověka. Jak tedy takový průnik subjektu do jednotlivých fragmentů modernity vypadá?

V sexualitě byl zrod subjektu, jako nástroj změny, ztělesněn novým ženským hnutím (Touraine 1995: 222). To nabourává zakonzervované chápání muže a ženy a jejich rodinné funkce. Zpochybňuje výhradní právo muže na živitele rodiny a navrhuje otevřít ženě možnost vstupu na pracovní trh. Vzniká tak pnutí mezi svobodomyšlným subjektem a rigorózně racionálním systémem, který je navíc ovládán právě muži. Nástup takového hnutí Touraine datuje za rok 1968. Dle Tourainea však právě toto úsilí po svobodě znamená modernita. Žena má právo se svobodně rozhodnout zda založit rodinu. Komunikace pak zajišťuje dohodu o rozdělení rolí v rámci rodiny. Není to tedy systém, který přikazuje jak má rodinný model vypadat. Jsou to naopak samotní lidé, kteří si rozhodují o podobě svého rodinného soužití. Touraineův model modernity pak doznává v tomto ohledu ještě jedné změny. Sexualitu nahrazuje pojmem život (Touraine 1995: 219). Tím chce autor zdůraznit, že modernita redukovala privátní život právě a jen na sexualitu - na lidskou reprodukci. Privátní život však dle Tourainea není jen rodina, která má sloužit systému k jeho institucionalizované reprodukci. Jsou to jedincovy zájmy, volný čas, sociální vztahy. To vše

dohromady není instrumentem pro chod systému. Je to důkaz jedincovy svobody.

Jak již bylo řečeno, v industriální společnosti byla továrna viděna jako vrcholové místo pokroku. Na jedné straně zde existovali průmyslníci (zaměstnavatelé) a na straně druhé (zaměstnanci). Dělníci byli najímání na námezni práci, která byla monotónní, netvůrčí a reproduktivní. Nástrojem změny je vznik dělnického hnutí, podoba subjektu v obchodní společnosti. Toto hnutí odporu později vykrytalizovalo v odbory. Otázkou však může být, jak odbory zajistily alespoň částečnou kreativitu zaměstnancům? Úlohou odborů je dle Tourainea zajistit dialog mezi zaměstnavateli a zaměstnanci (Touraine 1995: 236-241). Továrník, jako převlečená instrumentální racionalita, má právo požadovat plnění úloh po svých podřízených. Na druhé straně zde existuje dělník, který skrze odbory jako subjekty, má právo přetvářet své podmínky. Má právo požadovat vyšší plat, lepší pracovní podmínky, povýšení nebo naopak ukončení pracovního poměru. Má právo svobodně jednat.

Problematika změny ve spotřebě byla již zčásti nastíněna v předchozí kapitole. Spotřeba existovala již v klasickém pojetí industriální společnosti. Člověk zde konzumoval v rámci třídy. V konzumní společnosti, jako protikladu vůči společnosti průmyslové, se však člověk řídí díky materiálnímu bezpečí touhou a libidem. Je schopen se vymanit ze své třídní role, která ho činila činitelným.

Intervencí subjektu do poslední nejmenované fragmentované složky modernity – národa- se dostáváme dle mého soudu k podstatě Touraineova hledání subjektu v moderní společnosti. Totalitní režimy dvacátého století, především komunismus ve střední a východní Evropě, jsou empirickou evidencí rozpuštění subjektu v systému. Sám tvrdí, že subjektem reaguje na totalitní státy, které pohltily jak společnost, tak jedince a mluvily jeho slovem (Touraine 1995: 218). Jak již bylo řečeno, příklady totalitních států jsou krajní. Lze však na nich nejlépe ilustrovat Touraineovu touhu po svobodě jako hlavního principu modernity.

Pro pochopení potřeby subjektu ve společnosti si vezměme příklad dvou klíčových událostí druhé poloviny 20. století v Československu. Komunistická revoluce v roce 1948 byla soudobými činiteli vedena ve jménu humánního pokroku.⁷ Součástí tohoto pokroku bylo potlačení svobody slova, svobodné kreativity a lidských práv ve prospěch absolutní nadvlády aparátu nad člověkem. Jedinec byl loutkou systému. Byl otcem nebo matkou, aby systému zajistil další generaci. Být zaměstnavatelem znamenalo být aparátem systému. Stejně jako Touraineova Kritika modernity i dějiny komunistického Československa byly na druhou stranu o hledání subjektu. Jinými slovy, o potřebě jedince nebo kolektivity bojující za osvobození lidského ducha. Můžeme jmenovat Jana Palacha, Jana Zajíce, ale až skupina kolem Václava Havla dokázala mobilizovat masy ve jménu svobody a provést institucionální změnu na demokratický režim. Subjekt ve fragmentu národa je tedy disident (Touraine 1995: 246). Je to reakční hnutí, které volá po svobodě. Volá po svobodném jednání, kde každý jedinec má právo si vytvářet svou vlastní historicitu. Obraz Tourainova subjektu se tedy začíná vykreslovat. „*Subjekt je jedincovou vůlí být rozpoznán jako aktér*“ (Touraine 1995: 207). Subjekt modernity je vybaven pochybováním o systému a vůlí po svobodě. To dle Tourainea implikuje jeho schopnost odporovat nátlakům státu a aparátů systému, který čeká na ochabnutí akce subjektu. Společenský život nemůže být chápán jako sociální systém jehož organizace a instituce jsou bráněny státem a dalšími formami sociální kontroly. Společenský život je sociální praxe. Je to soubor vztahů mezi subjekty, aktéry mezi sociálními hnutí, které brání lidská práva. Legitimitu jednání pak odvozují od dvou klíčových a zakládajících listin modernity - Deklarace práv člověka a občana a Bill of Rights, které explicitně zdůrazňují právo na svobodné jednání. Subjekt respektive sociální hnutí je ztělesněním této praxe. Subjekt je tak

---

⁷ Srov. < [26](http://zpravy.idnes.cz/byl-jsem-humanni-rika-totalitni-kat-ktery-poslal-na-smrt-generalu-piku-1zj-/domaci.asp?c=A081218_215657_domaci_abr> [2009-01-29].</p></div><div data-bbox=)

pozitivní formou moderního subjektivismu čímž se chce Touraine vymezit od zavádějícího pojmu individualismus. Subjekt není individuum ve smyslu ztraceného jedince jehož potřeby jsou odvozeny od potřeb systému. Není to ani člověk, který by jednal racionálně ve smyslu tržní ekonomiky. Není to ani ztracené individuum hledající svou identitu. Subjekt je naopak souborem jedinců hájící své právo na svobodné jednání, které se systém snaží potlačit (Touraine 1995: 264). Vychází však otázka. Může sám subjekt sjednotit odtržené fragmenty modernity? Touraine odpovídá, že nikoliv. Subjekt sám o sobě je slabý, je nevědomý. Do stavu bdělosti ho dostává až interakce s rozumem, který je hnán vůlí. Jinými slovy, je to dualita rozumu a subjektu, která může sjednotit odtržené fragmenty modernity – národ, obchodní společnost, spotřebu a sexualitu. Pakliže Touraine redefinuje modernitu jako dialog subjektu a rozumu, do jaké společnosti je možné tuto dualitu alokovat? Připomeňme, že v podmínkách industriální společnosti to možné není. Tato společnost obsahuje čtyři složky fragmentované modernity – národ, sexualita, spotřeba, obchodní společnost – a postrádá právě subjekt jako aktéra vzdoru proti nadvládě a dominanci instrumentální racionality.

Touraine zavádí pro reinstitucionalizaci rozpravy subjektu a racionality pojem postindustriální společnost. Tímto kolektivním typem soužití se nevymezuje pouze vůči průmyslové společnosti, ale také proti alternativám postmoderní a neoliberální společnosti. Obě ideologie totiž chápou společnost jako rozchod aktéra se systémem. Neoliberalismus redukuje společnost na trh, který zpodobňuje systém. Jedinčovo chování je pak pro systém snadno předvídatelné neboť se řídí pouze racionální volbou (Touraine 1995: 265). Touraineův svět však není světem kalkulů. Je o konfliktu subjektu se systémem. Taková společnost pak nabývá jiné formy totality, kdy jedinec se rovná systému tím, že jedná stejně jako on, tedy účelově racionálně. Možnost postmoderní společnosti je také nepřijatelná. Tito myslitelé sice staví do popředí jedince. Ten však ve svém světě postrádá systém. Je tak ztracen ve svém

každodenním jednání a v případě potřeby svobody nemá proti čemu bojovat (Touraine 1995: 187-190). Východiskem je postindustriální společnost respektive programová společnost.

Základním rozdílem vzhledem k společnosti industriální je produkce osnov vědění. Zatímco v industriální společnosti tyto osnovy vycházely z metasociálních garantů – pokrok – v společnosti postindustriální vychází z vlastního jednání. Programovou ji Touraine nazývá proto, že řídicí síla je založena na předpovědi a modifikaci názorů, postojů a způsobů chování. Systém jako řídicí jednotka je tak blíž k jedinci než v případě společnosti industriální. V takové společnosti už odpor vůči řídicímu aparátu nemůže být založen na naturalistickém pojetí historie. Je založen pouze na obraně subjektu. Touraine uvádí příklady studentských nepokojů ve Francii na počátku devadesátých let minulého století. Studentský odpor byl založen na odmítnutí učebních osnov, které nebraly v potaz jejich problémy každodennosti. Studenti se domnívali, že je škola dostatečně nepřipravuje na profesní život a hrozí jim tedy nezaměstnanost. Osnovy opomíjely jejich vlastní zájmy, jejich vlastní každodennost (Touraine 1995: 243-251). Konflikt tedy v programové společnosti o kontrole způsobu materiální produkce. Jde o to aby materiální i ideové cíle produkce, vzdělanost, zdravotnictví nebo bezpečnost byly přesně namířeny a nemíjely se účinkem. Hnutí, které upozorňuje na neúčinnost produkce vědění, nechce jinou společnost. Subjekt jen chrání svá práva, obhajuje právo na svobodu slova a upozorňuje na ty, kteří mohou být ohroženi. Subjekt je ochráncem demokracie, kterou Touraine chápe jako vůdčí ideologii postindustriální společnosti. Demokracie je tedy ideovým zdrojem postindustriální společnosti. Touraine vymezuje demokracii jako politickou formu vládnutí, která umožňuje soužití ve skutečnosti kontradiktorních idejí, kdy naráží na odlišnost mezi světem systémového aparátu a svobodným duchem člověka (Touraine 1995: 343). Zde může tedy subjekt a rozum vést dialog jak sladit účinnost a svobodu. Dialog tak může být veden v rámci obchodní společnosti - rozprava odborů

a zaměstnavatelů. Dialog může být veden v otázce sexuality - debata nad dělbou rodinných rolí. Demokracie je o komunikaci a komunikace je o naslouchání druhých. Demokratická debata pak existuje v případě, když ji dominují sociální témata. Problémy člověka, nikoliv problémy systému. Na úrovni státu má subjekt právo vést rozpravu s těmi, které si sám zvolil, tedy s politickými autoritami. Volební mítinky, kdy probíhá interakce mezi voliči a reprezentanty lidu, je příkladem takové diskuze. Touraine tak zpětně povolává Bill of Rights. Ti co vládou mají povinnost hájit zájmy těch, kteří je zvolili. Touraine v problematice komunikace zároveň vede na dálku rozpravu s Jürgenem Habermasem. Touraine i Habermas vnímají společně, že svět subjektu (Habermas hovoří o životním světě) a systému se řídí odlišnými pravidly. Shodují se, že je to komunikace, která může zajistit dialog mezi subjektem a systémem. Touraine však nesouhlasí se svým německým kolegou v tvrzení, že systém musí být zakotven v žitém světě a že tedy žitý svět a systém musí být v souladu (Touraine 1995: 336-342). Subjekt se naopak musí mít neustále na pozoru před pohlcením systémem. Je to systém, který musí respektovat práva subjektu na svobodu. Necht' je subjekt ve společnosti industriální nebo postindustriální vždy si musí být vědom hrozby splynutí se systémem. Taková integrace totiž automaticky implikuje systémovou manipulaci a kontrolu. Nicméně, jen v postindustriální společnosti vedenou myšlenkou demokracie je možná rozprava mezi subjektem a systémem, která je vedena v touze subjektu po svobodě. Touto Touraineovou vírou v zachování modernity jsme se dostali na konec celé analýzy jeho kritického nahlížení na moderní společenské dějiny.

I. 5. Shrnutí:

Alain Touraine kognitivně sleduje proměny modernity pomocí studia prací intelektuálních autorů od 16. století až do současnosti. Na základě tohoto bádání identifikuje základající myšlenku moderní společnosti i moment, kdy se modernita od svých principů oddělila. Kritika modernity pak spočívá právě v bodě, kdy vůle moderního

člověka po svobodě byla nahrazena determinujícím vlivem systému. Touraineovo chápání modernity má tři základní rozměry. Moderní společnost je dle něj vlastně příběhem, který byl započat subjektem. Subjekt jako ztělesnění touhy po svobodě vybojoval svým vzdorem novou společnost založenou na svobodném jednání a dekolonizoval svůj mikrosvět od systémového makrosvěta. Vrcholem tohoto úsilí byl fakt, že sám reformovaný systém, který se proměnil z absolutistické monarchie na parlamentní uspořádání, přijal právo člověka na svobodné jednání, které se stalo základem moderní ústavy, tedy dokumentu, před kterým jsou si všichni lidé rovni. Touraine vymezuje dvě zakládající ústavy moderní společnosti – Bill of Rights a Deklaraci práv člověka a občana. Příběh moderní společnosti však nepokračuje v odkazu své zakládající myšlenky, tedy touhy svobodě, ale naopak se jí odcizuje. Instrumentální logika systému začala pohlcovat subjekt a jeho schopnost protisystémového vzdoru. Ideologií industriální společnosti, tedy prostoru, kde se kritika modernity odehrává, byl historismus. Tento myšlenkový proud pojímá dějiny teleologicky to znamená, že mají svůj cíl. Primárním cílem společnosti je pokrok, který Touraine chápe jako metasociální jev, tedy něco stejně abstraktního jako pojem Bůh v tradiční společnosti. K cestě za tímto cílem je potřeba kolektivní jednoty, která jedná v rámci logiky historie. Jedinec v takovém pojetí nehraje roli, neboť pokroku lze dosáhnout pouze společným úsilím, kde individuum se musí podvolit vyšším, neosobním zájmům. Systém tímto kolektivním snažením sliboval záruku štěstí pro všechny účastníky tohoto snažení. Pro Tourainea je však takové tvrzení iluzorní, neboť ve skutečnosti zůstaly sociální nerovnosti vždy konstantní. Prvky tohoto pokroku respektive modernizace pak Touraine vymezuje jako nacionalismus, obchodní společnost, spotřeba a sexualita. Všechny tyto prvky pak fungují na principu neosobní loajality, kdy člověk je nucen se vzdát svých svobod ve prospěch instrumentálního rozumu. V případě nacionalismu to znamená, že člověk je loutkou státního systému, kdy totalitní stát je exemplárním příkladem jak člověk zbaven svých

svobod jedná pouze ve jménu účinnosti systémového aparátu. Obchodní společnost znamená průmyslová továrna, která sice zaručuje práci námezdním pracovníkům. Tato práce je však monotónní, reprodukční a netvoří pro člověka žádné hodnoty. Pravidla industriální produkce jsou tak ztělesněním toho jak člověk pracuje ve jménu neosobního principu, který mu nedovoluje kreativní činnost nebo možnost bojovat za lepší pracovní podmínky. Sexualita znamená redukci života na živočišnou reprodukci pro zachování systému, kde institucí je nukleární rodina se svou jasně vymezenou dělbou genderových rolí. Spotřeba je definována jako třídně podmíněné chování.

Modernita však prokázala svou platnost intervencí sociálního hnutí do každé z odtržených fragmentů modernity, kdy právě tento subjekt je veden touhou být sám sebou. Tento moment dokazuje, že alternativy postmodernismu nebo neoliberalismu vůči industriální společnosti jsou liché neboť stejně jako průmyslová společnost nechápu základní princip modernity, který je založen na permanentním vzdoru subjektu vůči systémové integraci. Touraine věří, že dělnická nebo ženská hnutí signalizují vstup do postindustriální společnosti, kde princip logiky historie je nahrazen touhou po svobodě vtělenou do ideologie demokracie. V sociálním hnutí se pak iniciativou vzdoru ukazuje prvek subjektivismu čímž nahrazuje pojem individualismus. Subjektivismus je pro Touraine žádoucí, protože značí autonomní pochybování subjektu a jeho odhodlanost k jednání. Řídící systém je pak v postindustriální společnosti založen na předpovědi názorů a postojů. Komunikací s veřejností řeší sociální témata, tedy problémy člověka nikoliv systému. Je tak blíž člověku, ale nekolonizuje ho. Pohlčení člověka systémem totiž vždy implikuje zmizení subjektu. Úloha hnutí v postindustriální společnosti, ale i v kterékoliv jiné společnosti pak spočívá v neustálém pochybování o systémových požadavcích a vůli po svobodě, kdy se neustále může odkazovat na Bill of Rights a Deklaraci práv člověka a občana jako zakládající listiny moderní společnosti.

Část II.

Interpretace Rizikové společnosti Ulricha Becka

II. 1. Úvod:

Tato kapitola se zabývá interpretací rizikové společnosti Ulricha Becka. Beckův výklad rizikové společnosti je z metodologického hlediska teoreticky nesystematický, protože jeho oporou jsou empirická data a nikoliv čistá teorie.⁸ Takový přístup pak jasně nedefinuje důležitost jednotlivých sociálních jevů a je na samotném autorovi, kterému empirickému faktu přidělí větší význam. Myšlenky Ulricha Becka jsou, jak sám říká, procesuálně vyargumentovány (Beck 2004: 21) což značí proměnlivost autorových myšlenek během psaní zde analyzované knihy. Těmito poznámkami chci naznačit, že i *Interpretace rizikové společnosti Ulricha Becka* se může jevit nesystematicky. Potíž nastává se zapracováním partikulárních sociálních fenoménů, (ekologická krize, krize rodiny) do celkové unifikované stati.

Nicméně, tento německý sociolog vychází při své analýze moderní společnosti z historické analogie. „*Podobně jako v 19. století modernizace rozložila zkostratělou agrární společnost a vytvořila strukturu společnosti industriální, rozkládá dnes modernizace kontury industriální společnosti a v kontinuitě moderny tak vzniká nová společenská podoba*“ (Beck 2004: 14). Z historické analogie vyplývá, že stejně jako se rodící moderní společnost musela vypořádat s důsledky společnosti tradiční – nadvládá náboženství, absolutistickou mocí – tak riziková společnost se musí vypořádat s důsledky společnosti industriální. Proměna modernity tedy dle Becka spočívá v posunu od industriální společnosti k společnosti, kterou nazývá rizikovou a tato změna má své empirické krití. Riziková společnost je Beckovou konstrukcí,

---

⁸ V úvodu do problematiky o rizikové společnosti je třeba zmínit, že Beck se zabývá rizikovou společností v hranicích své rodné země, tedy Spolkové republiky Německo. Je to dáno tím, že většina empirických dat pro doložení rizikové společnosti pochází právě z této nejlidnatější evropské země. Proces globalizace, který doprovází kapitalismus v industriální společnosti, však umožňuje jevy rizikové společnosti zobecnit na celou industriální společnost.

kteřá je stavěna do kontrastu vůči industriální společnosti. Důsledky industriální společnosti plynou z vypjaté důvěry v pokrok, tedy z modernizace. Projekt modernizace industriální společnosti však v rámci teze pokroku, plodí i nezamýšlené důsledky, které mají podobu rizika. Ta se v posledních letech nakumulovala tak, že dle Becka stojíme před branami rizikové společnosti. Eliminovat nebezpečí rizik lze pak reflexivitou, tedy sebeuvědoměním respektive sebekritikou. Rizika jsou totiž latentní, neuvědomovaná.

Beck analyzuje moderní společnost v duchu kritické teorie Frankfurtské školy, kdy diagnostikuje moderní společnost kritikou rozvinuté industriální společnosti, tedy kapitalismu. Kritika je legitimizována deskripcí stavu průmyslové společnosti, která nás přivedla na práh rizikové společnosti. Normativní podoba společnosti je reflexivní moderní společnost jako závěrečný bod Beckovy analýzy. Pro interpretaci Beckovy rizikové společnosti bude tento postup zachován i v této práci. Nicméně, je nezbytné dodat, že Beckovy primárně nejde o nápravu, tedy návrh normativity moderní společnosti. Jeho primární motivací je kritikou a deskripcí upozornit širokou veřejnost na vznikající rizika. Neboť, jak již bylo řečeno, většina rizik je zatím neuvědomovaných a je tedy potřeba o jejich existenci uvědomit jak veřejnost širokou, tak vědeckou.

Postup v této kapitole tedy bude následující: Za prvé krátce pojednám o samotné povaze industriální společnosti. Tato společnost bude postavena do opozice vůči rizikové společnosti, kdy industriální společnost je příčinou vzniku společnosti rizikové. Budu interpretovat rizika ekologická z nichž se dají vyvodit obecné kvality rizik v rizikové společnosti. V druhé části bude operacionalizován pojem eskalátorový efekt a rizika, který tento jev způsobil. V třetí části bude interpretace Beckovy rizikové společnosti zakončena systematickým popisem pojmu reflexivita jako výchozího bodu rizikové společnosti.

II. 2. Od industriální k rizikové společnosti:

Riziková společnost je dědictvím důsledků industriální společnosti. Pro pochopení problémů rizikové společnosti je tedy nutné analyzovat povahu průmyslové společnosti. Projekt industriální společnosti bojoval především s rizikem chudoby. Rodiny migrantů se stěhovaly do center průmyslové výroby, aby pozvedly svou životní úroveň. Modernizace tedy byla definována jako eliminace materiální nouze. Masivní industrializace poskytovala práci, která byla nástrojem pro odstranění chudoby. Výstavba továren, železnic, silnic, automobilového nebo chemického průmyslu, dávala práci jak průmyslníkům, tak dělníkům. Dle Marxe to pak bylo materiální uspokojení, tedy hmotné statky co produkovalo myšlenky. Odtud tedy klasická marxistická poučka, kde reálné podmínky, tedy bytí, determinuje vědomí. Reálné podmínky průmyslníků a dělníků byly odlišné ekonomicky a tedy bylo odlišné i jejich vědomí. Tento rozpor ve vědomí stál v Marxově teorii za zrodem dvou tříd, tedy těch ekonomicky nahoře a těch ekonomicky dole. Jinými slovy, se vykristalizovala třída vlastníků a třída námezdních pracovníků. V duchu Marxe, pak Beck definuje základní konflikt industriální společnosti, jako nerovnost v rozdělování bohatství (Beck 2004: 26). Toto vědomí o nerovnosti budovalo třídní solidaritu, to znamená vzájemnou pomoc mezi příslušníky třídy v době materiální nouze. Člověk tak vzniklým problémům nečelil sám, ale sdílel je se svou třídou.

Beck chápe průmyslovou společnost z genderového pohledu jako společnost jen napůl industriální a napůl stavovskou (Beck 2004: 118). Co to znamená? Touto poznámkou naráží na rozpor mezi základními rysy modernity a sociální konstrukci pohlaví. Modernita byla ustanovena jako společnost založena na rovnosti a svobodě. Nicméně, již od narození byl muž v pojmech rodiny determinován k jiné činnosti než žena a naopak. Rodinná solidarita spočívala v tom, že žena přispívala svou funkcí afektivní zatímco muž intelektuální. Matka i manželka poskytuje všem členům rodiny

i rodinně samotné funkci emocionální zatímco otec a manžel ekonomickou.⁹ Rodina industriální společnosti tak byla nazývána nukleární, jako základní reprodukční jednotka společnosti s jasným funkčním dělením ženské a mužské role. Můžeme tedy říci, že v industriální společnosti byly nastaveny podmínky, tak aby sladily život pracovní se životem rodinným. Tato symbióza práce a rodiny pak dovolovala projektu vypjaté industrializace hladký průběh.

Modernizace industriální společnosti ve jménu pokroku však produkovala nezamýšlené vedlejší důsledky, které se obracejí proti ní. Vypjatý pokus o eliminaci chudoby tak zapříčinil dva základní důsledky. Za prvé průmysl moderní společnosti zapříčinil vznik ekologických rizik. Na druhou stranu stál i za vznikem eskalátorového efektu. To znamená, že se společnost posunula o patro výš, dál od chudoby. Nejdříve se zaměřím na zdůvodnění ekologických rizik. Poté důsledněji osvětlím co znamená eskalátorový efekt a jaká rizika s sebou přinesl.

Průmyslová centra neprodukovala jen materiální jistoty rodině. Stála za zrodem ekologické krize, prvního momentu rizikové společnosti. Jsou to chemický, automobilový nebo letecký průmysl, který znečišťuje ovzduší a způsobuje globální oteplování. Jsou to tankery, které vezou ropu, avšak jejich havárie nenávratně znečišťují moře a ohrožují na životě všechny bioorganismy v něm. Industrialismus začal pronikat i do sféry zemědělství. Agrárnictví se začalo mechanizovat. Traktory i kombajny usnadnily zemědělcům období žní. Začala se používat i hnojiva pro zvýšení zemědělské produkce. Tato hnojiva však zároveň obsahují životu nebezpečné látky, které se začaly objevovat v potravinách. Budují se atomové elektrárny, které jako symbol pokroku mají potenciál vyprodukovat tolik energie, jako žádný jiný mechanismus v lidských dějinách.

---

⁹ Důkazem tohoto dominujícího východiskového modelu jsou teorie sociologie rodiny až do první poloviny 20. století., které definují dělbu rodinných rolí v souřadnicích muže jako breadwinnera a ženy jako housekeepera. Příkladem může být úloha rodiny v teorii systémů Talcotta Parsonse (1955).

Výbuch v černobylské jaderné elektrárně však způsobil katastrofu, která se podepsala na životě tisíce obyvatel v celé oblasti a znemožnil jakoukoliv formu sociálního a biologického života v okolí na několik stovek let dopředu.

Motivací pro industriální produkci pak jistě nebylo zhoršit podmínky pro život na této planetě. Naopak. Jak již bylo řečeno, primární motivací pro tak vypjatý industrialismus bylo zvýšení životní úrovně. Chemický, automobilový, letecký nebo atomový průmysl mají jednu společnou původní myšlenku - usnadnit život v moderní společnosti. Toto usnadnění může mít podobu zaměstnání i spotřeby v pokročilejší fázi industrializace. Tím, že migrant v devatenáctém století a spotřebitel ve dvacátém století dostal práci měl tak možnost vyhnout se materiální nouzi. Kumulací ekonomických statků si později vydobyl i možnost služeb například v podobě automobilové nebo letecké dopravy. Nicméně, tyto velebené zdroje bohatství se staly zdrojem nepředvídatelného nebezpečí, které ohrožuje každého z nás (Beck 2004: 68).

Průmysl, jakéhokoliv druhu, produkuje rizika, která jsou neviditelná, latentní. Rizika pramenící z vypjatého industrialismu existují mimo naše vědomí, protože jsou produktem nezamýšlených důsledků lidského jednání. Rizika musí být objevena. Z těchto kvalit rizik tak plyne zásadní nebezpečí. My nevíme, že dýcháme znečištěný vzduch pocházející z komínů továren a výfuků motorových vozidel. My nevíme, že jíme ovoce a zeleninu, které jsou syceny škodlivými aditivami. Ohrožení, jako vedlejší produkt modernizace, pak nevyplývá jen z nevědomí rizik, ale i z nadbytku produkce. To znamená z nadbytku aut na silnicích, z nadbytku letadel v ovzduší, z kácení hektarů lesa pro výstavbu dalších průmyslových center nebo bytových jednotek. Beck touto tezí tak útočí i na spotřební povahu moderní společnosti. Zaměřme však pozornost na kvalitu rizik, která je zásadní pro pochopení povahy rizikové společnosti.

Rizika tedy existují mimo naše vědomí. Beck tvrdí, že zatímco statky, úmyslný produkt modernizace, jde zakoušet, rizika jako

vedlejší efekty modernizace lze zprostředkovat pouze argumentací. Rizika se tedy vymykají schopnosti lidského vnímání. Z toho plyne závislost ohrožení na vědění. (Beck 2004: 25-31) V tomto bodě se Beck kriticky vymezuje vůči postavení soudobé vědy. Tvrdí, že to byla věda, která byla ideovým zdrojem modernizace. Sytila vědění všech systémů (ekonomických, průmyslových) na kterých je modernizace postavena. Je to tedy i věda, která nese zodpovědnost za vznikající rizikovou společnost. Pro svůj podíl na nezamýšlených důsledcích, tedy vznikající rizikové společnosti a především pro své výsadní postavení v produkci exaktního vědění, má povinnost začít objektivně informovat o stavu věcí. Svým racionalizačním účinkem tak má potenci nápravy. Problémem je, že věda místo, aby objektivně formovala vědomí o rizicích, produkuje teze, které vedou k tabuizaci. Vědci panovačně trvají na kauzálním prokázání rizik. Dle Becka ztrácejí čas hledáním příčiny, jen pro čistotu vědecké analýzy. Prokázat kauzalitu u modernizačních rizik je totiž z epistemologických důvodů obtížné až nemožné. Legitimizace vědeckého postupu vede i k legitimizaci samotných rizik, což znamená, že rizika nechtějí být viděna. Neochotou vidět stav věcí však rizika nezmizí. Naopak se mohou množit. Beck pak vědeckou panovačnost sarkasticky komentuje následovně: „*Krávy rolníků žijících vedle chemické továrny mohou zežloutnout, pokud to však není vědecky prokázáno nemůže se o tom diskutovat*“ (Beck 2004: 81). Vědecká obec pak tvrdí, že má vše pod kontrolou tím, že stanovuje takzvané mezní hodnoty. Mezní hodnoty znamenají limity toxických látek v potravinách, v půdě nebo v zemědělských plodinách. Jejich stanovení však s sebou nese již samozřejmost intoxikace. Beck tak usuzuje, že stav přiotrávenosti se stal stavem normálním. Paradoxem pak zůstává, že intoxikace v intervalu mezních hodnot není ve skutečnosti žádnou intoxikací, neboť jedovaté látky byly přítomny v přípustné míře. Věda se tak stala globálním protektorem zamoření přírody a lidí. Věda ztratila svůj kredit racionality a jako vůdčí systém vědění selhala (Beck 2004: 76-94).

Rizika tak mají dle Becka zvláštní povahu. Jsou neviditelná a primárně nevnímatelná. Pro svou objektivizaci musí být vyargumentována. To znamená, že jsou otevřena procesu sociálního definování. Rizika nemají hranice, mají tendenci ke globalizaci. Smog může být volně přenášen vzduchem a zasahuje i ty, kteří ho produkují. Beck to ilustruje metaforou. „*Zatímco nouze je hierarchická, smog je demokratický*“ (Beck 2004: 47). Rizikům je tak člověk neustále a nevědomě vystaven. Smog je všudypřítomný, stejně jako mezní hodnoty v potravinách. Beck pak tímto tvrzením převrací Marxovu poučku o tom, že bytí determinuje vědomí. Díky rizikům je to vědomí, které formuje reálné podmínky lidí. Jinými slovy, až poté, co si lidé rizika uvědomí, může dojít k nějakému zásahu, k jejich eliminaci. Všudypřítomností rizik pak hrozí i to, že se stav ohrožení stane normálním stavem. Riziková společnost tak touží po bezpečí, tedy po eliminaci rizik.

V tomto bodě práce víme, že Beck chápe modernitu jako proměnu od industriální k rizikové společnosti. Tento přechod je založen na nezamýšlených důsledcích industrializované výroby. Tyto nechtěné důsledky zavinily jednak zrod ekologické problematiky a pak zrod eskalátorového efektu. Z ekologických problémů známe hlavní kvality rizik. Jejich povaha je přenosná i na rizika způsobena eskalátorovým efektem, neboť rizika rizikové společnosti jsou nezamýšlená. Operacionalizujme tedy pojem eskalátorový efekt a rizika, která přináší.

II. 3. Eskalátorový efekt a rizika, která ho doprovází.

Beck si všímá faktu, že v průběhu vypjaté industrializace, tedy za posledních více než sto let, se prodloužila očekávaná délka života, zkrátila se pracovní doba a zvýšily se pracovní příjmy. Lidé mají více volného času, díky pokroku v medicíně se dožívají vyššího věku, ale mají především větší ekonomické jistoty. Beck tento jev nazývá eskalátorovým efektem. Znamená to, že se společnost posunula o patro výš při zachování materiálních rozdílů (Beck 2004: 124-125). Jinými slovy lze říci, že eskalátorový efekt je

civilizačním hraničním přechodem od společnosti industriální do společnosti rizikové. I ti nejchudší dnes neřeší problém hladu, tedy riziko, které strašilo a nutilo dělníky každý den v týdnu chodit do fabriky, aby uživili svou rodinu. Plán industriální společnosti, tedy zamezení materiální nouze, tak nejenže byl splněn, ale tato vidina pokroku byla dokonce překonána. Původní myšlenka, zlepšení životní situace, totiž nepočítala s důsledky, které jsou součástí tohoto pokroku.

Aby společnost dospěla do fáze, kdy byl odstraněn problém hladu, musela ještě více zproduktivnit pracovní trh. Produktivita práce, ale nebyla zefektivněna počtem pracovních hodin, nýbrž pracovními jednotkami. Tím se má na mysli, že zatímco na počátku industriální společnosti to byli převážně muži, kteří plnili pracovní místa, postupným vývojem industrializace se i ženy začaly prosazovat na trhu práce. Tato změna nebyla dle Becka primárně zapříčiněna ženským hnutím, které upozorňovalo na rovnoprávnost muže a ženy. Byl to samotný trh práce, touha po zvýšení produkce, který povolal ženu z domácnosti, aby pomohla zefektivnit výrobu. Tak, jak to původní myšlenka industriální společnosti chtěla, lidé se začali ekonomicky zajišťovat. Je to ekonomické zlepšení společenské situace, které dovoluje hovořit o eskalátorovém efektu. Potud je vše dle plánu projektu modernizace. Zlepšit materiální podmínky napříč celou moderní společností, vytrhnout člověka z materiální nouze a hovořit o lidském pokroku.

Peníze jako symbol výdělků, však s sebou nepřinesly jen ochranu jedince respektive rodiny před materiální nouzí, ale i nezamyšlený důsledek v podobě emancipace člověka. Byl to Georg Simmel, německý sociolog židovského původu, který si jako jeden z prvních vědců o společnosti všimnul univerzální povahy tohoto oběživa. „*Pomocí peněz je možné hodnotu daného objektu přelít do jakékoliv jiné formy. S penězi v kapse jsme svobodní, zatímco dříve nás daný předmět činil závislými na podmínkách svého uchování a zužitkování*“ (Simmel 1997: 15). Čím více lidí vydělávali, tím více se zajišťovali před materiální nouzí. Tato

pracovní produktivita zamezila riziko chudoby a posunula společnost o patro výš, dál od materiálního nedostatku. Povaha peněz, jako univerzálně směnné jednotky, umožňuje jedinci větší svobodu. Člověk nedostává za svou práci jídlo, šaty, dům nebo automobil. Dostává peníze, které je možno v tyto materiální statky proměnit. Peníze umožňují svobodnou, nezávislou volbu. Být nezávislý s sebou přináší možnost rozhodovat se individuálně, nezávisle na rodině či na třídním původu. Dle Becka pak tento vývoj stál za zrodem pojmu individualismus. Vedle ekologické krize je individualismus dalším nezamýšleným důsledkem industriální společnosti, s kterým se společnost riziková musí vypořádat. S individualizací se to tedy má stejně jako s ekologickými riziky. Emancipace individua nepřišla na zavalanou. Vplížila se nezáměrně, a proto o ní veřejnost v podstatě neví. Člověk a navíc ani systém pak neví jak s touto nabytou emancipací normativně žít, neboť dosud nebyly vystavěny instituce pro návod jednání v individualizované společnosti. To znamená, že reálné podmínky odpovídají industriální nikoliv rizikové společnosti. Beck pak tento jev detailně ilustruje na situaci rodiny.

Podmínky industriální společnosti umožňovaly symbiózu mezi životem rodinným a pracovním. Tato harmonie byla dána přísným oddělením rodinných funkcí. Muž byl zodpovědný za úlohu ekonomickou, tedy materiální zajištění rodiny. Ženě byla svěřena funkce afektivní, tedy emocionální působení na rodinu a zodpovědnost za chod domácnosti. Vstupem ženy na pracovní trh se však začala pootvírat pandorina skříňka moderní společnosti. Ta je dle Becka zapříčiněna ambivalentní povahou industriální společnosti. Svou materiální produkcí daleko překročila výrobu v tradiční společnosti. V otázce rovnosti mezi mužem a ženou je však společností napůl industriální a napůl stavovskou. Tím se má na mysli, že model pohledu na muže a ženu v tradiční společnosti byl víceméně přenesen i do společnosti industriální. Mužům byly v obou formách společnosti svěřeny úlohy racionální, zatímco ženám funkce se zbytnělou racionální povahou (Beck 2004: 166-

168). Masivním vstupem žen na trh však dochází k převratu. Ženy nejenže mají větší možnost participace na trhu práce, ale také rozšířenou možnost vzdělávat se jako předpoklad pro lepší pracovní uplatnění. Beck se odvolává na empirická data, která ukazují, že počet absolventek střední školy se v intervalu mezi lety 1960 – 1980 ztrojnásobil, zatímco u mužů zdvojnásobil. V roce 1983 pak 43 procent žen bylo součástí i vysokého učení, zatímco v roce 1960 to bylo jen 25 procent. Tato feminizace vzdělání nepoukazuje pouze na vzrůstající vzdělanost jako předpoklad uplatnění se na trhu práce. „*Mění svět práce i rodiny a nerovnost mezi mužem a ženou proměňuje v nerovnost vědomou*“ (Beck 2004: 130). Zaměřme se na tento citát a analyzujme ho.

Víme, že individualizace je produktem plné společenské participace na trhu práce. Být individualizovaný, nezávislý znamená být soběstačný. Být soběstačný, znamená být finančně zajištěný. Beck si však všímá, že jsou to ženy a rodina, které jsou touto soběstačností nejvíce “bity“. Na ženy, stejně jako na muže, jsou v rizikové společnosti primárně kladeny pracovní nároky. Ženy, protože disponují stejným vzděláním jako muži, naražejí na nerovné zacházení na trhu práce. Pokud už se náhodou na trhu práce signifikantně prosadí, naražejí na konzervativní přístup v diferenciaci rodinných rolí. Muži, ať už v práci nebo v rodině, neberou ženu jako rovnocenně vzdělaného, ale především ekvivalentního ekonomického partnera. V rodině si stále přivlastňují právo na ekonomickou a vůdčí dominanci, přestože v mnoha případech disponují stejným vzděláním jako ženy. Povaha pracovního trhu pak vráží do rodiny klín ze dvou úhlů pohledu. Za prvé může zapříčinit rozpad rodiny. Tím, že muž i žena jsou schopni plnit ekonomickou úlohu dochází v rodině ke konfliktům. Muž není schopen si přiznat ztrátu dominantní pozice živitele, zároveň je nemyslitelné, aby se chopil starosti o domácnost ve smyslu utírání prachu, žehlení nebo krmení dítěte. Rozvod je pak ulehčujícím východiskem nejen pro ukončení konfliktu, ale i proto, že participace na trhu práce umožňuje nezávislost. Odtud pak plyne

druhá podoba zhoubné intervence trhu do stereotypů nukleární rodiny. Z ekonomického pohledu už rodina ani nemusí být zakládána. Eskalátorový efekt zavedl společnost o patro výš od materiální chudoby. Jedinec je díky svému pracovnímu nasazení periodicky odměňován penězi. Ty svou univerzální povahou umožňují materiální nezávislost. Jedinec tak nepotřebuje zakládat rodinu jako materiální jistotu. Ta mu je poskytnuta účastí na pracovním trhu. Navíc trh vyžaduje plnou pracovní mobilitu. Vyžaduje pracovní nasazení nezávisle na rodinných potřebách. To implikuje tvrzení, že „tržní model chrakterizující modernitu aplikovaný do krajních důsledků předpokládá společnost bez rodiny, bez manželství“ (Beck 2004: 190). Požadavky partnerství se tak rozcházejí s požadavky trhu. Beck si pokládá otázku ve smyslu, kdo se v rodině vzdá ekonomické samostatnosti a jistoty, tedy toho, co je v naší společnosti samozřejmým předpokladem života? Vznikají i otázky po načasování dítěte. Na počátku industriální společnosti toto dilema nemělo takovou váhu, když žena byla v domácnosti. V rizikové společnosti však mít dítě vystavuje limity pro kariéru a to opět především pro ženy. Ty musí v době těhotenství i po něm přerušit svou pracovní dráhu a zpomalit tak svůj individualizační proces a ekonomický růst.

V souvislosti s rolí dítěte v rizikové společnosti si však Beck pokládá i tuto otázku. Co tedy jiného, když ne rodinná solidarita může stát za vznikem rodiny, respektive partnerským soužitím a udržet ji pohromadě? Rodina se již v rizikové společnosti přeci nemusí zakládat proto, aby se jedinec díky její solidaritě vyhnul materiální nouzi. Ulrich Beck odpovídá, že je to je narození co posiluje manželský svazek. Dítě sice limituje participaci na pracovním trhu a je překážkou individualizačního procesu. Nicméně v rizikové společnosti, kde bují vypjatá individualizace, představuje dítě jednu z posledních podob primárního vztahu. V industriální společnosti primární vztahy znamenaly relace mezi strýci, tetami, bratřenci, neteřemi z otcovy i z matčiny strany. Individualizace v rizikové společnosti tyto rodinné vazby rozbíjí. Jedinec střídá a

konzumuje jednoho partnera za druhým a není čas na poznání širší rodiny partnera pokud vůbec nějaká existuje. Narození dítěte je tedy pojátkem partnerství mezi mužem a ženou a zpodobňuje primární vztah. Pokud i toto pojátko již není překážkou rozchodu, primární vztah k dítěti je přesto zachován. Partner totiž může odejít, ale dítě zůstává (Beck 2004: 192-195).

Ústředním problémem rizikové společnosti je, že institucionální systémy nejsou restrukturalizovány pro její problémy.¹⁰ U rodiny to znamená, že není viníkem zvýšeného počtu rozvodů a snížení porodnosti jako důsledku individualizace. Je jen místem, kde se tyto konfliktní situace odehrávají. Dle Becka jsou na vině systémy, které nejsou realizovány pro chod rizikové, ale industriální společnosti, která funguje na harmonii rodinného a pracovního života. Chybí zde institucionálně systémové řešení. Muž i žena tak musí hledat privátní řešení. Projevem institucionální nepřipravenosti jsou dle Becka manželské poradny, kursy rodinné výchovy a další kvazi instituce, které však ve skutečnosti reprezentují bezradnost v počínání si s riziky jakými jsou klesající porodnost a zvyšující se rozvodovost. Naproti tomu historický vývoj a společenské souvislosti, kterými Beck argumentuje pro analýzu rizikové společnosti, jsou systémy zcela opomíjeny. Beck tak hledá novou formu partnerského soužití, které by umožňovalo opětovnou harmonii rodinného a pracovního života v podmínkách rizikové společnosti. Vymezuje se vůči návrhům obrození nukleární rodiny s její tradiční diferenciací rodinných rolí. To totiž implikuje posunout projekt modernizace o padesát let dozadu, což je iluzorní. Modernizace je totiž nedělitelným principem od moderní společnosti. Pro Becka je nepravděpodobná i možnost, že jeden dominantní typ rodiny bude vystřídán jiným. Vše naopak spěje k tomu, že bude existovat široké spektrum rodinných i nerodinných

---

¹⁰ Riziková společnost se tak potýká se stejným problémem jako se potýkala společnost industriální na začátku devatenáctého století. V tomto období také chyběly systémy, které by ozřejmily změnu a dokázaly reagovat na nové společenské i technické výdobytky. Proto byl například žádoucí vznik sociologie jako vědy osvětlující společenskou změnu. Stejně užitečné byly i nové poznatky v oblasti geodézie pro stavbu silnic a železnic.

forem života. Je navíc možné, že tato pluralita života – manželské i nemanželské partnerství, svobodný stav – bude sjednocena do jedné biografie (Beck 2004: 174-194).

Proces individualizace, jako sekundární nezamýšlený produkt¹¹ vypjaté industrializace, pak Beck nechápe jen jako antitézou k nukleární rodině a klín ve vztahu mezi mužem a ženou. Individualizace v mezích rizikové společnosti totiž nerozkládá jen základy rodiny, ale díky ní mizí i pojem třída. Obecně lze říci, že vstupem do rizikové společnosti se začínají budovat jiné hodnoty, odlišné od hodnot industriální společnosti.

Pojednám o tom co to znamená, když třída jako sociální jednotka přestává v rámci rizikové společnosti existovat. Poté krátce vysvětlím změnu hodnot mezi industriální a rizikovou společností. V ten moment se dostaneme za hranice kritiky a deskripce rozvinuté industriální společnosti, která ústí v společnost rizikovou. Bude tedy následovat návrh Beckovy normativity v podobě reflexivity rizikové společnosti.

O industriální společnosti víme, že v rámci projektu modernizace se snažila odstranit chudobu. Marx, stejně jako později Beck, chápal industriální společnost jako kolektivitu, kde díky obavě z chudoby dochází ke konfliktu mezi dvěma třídami o rozdělení bohatství. Proces modernizace však, jak víme, dospěl do fáze, kdy materiální nouze byla odstraněna. Problém sociální nerovnosti tak ztratil díky eskalátorovému efektu v rizikové společnosti na důležitosti. Jestliže v industriální společnosti došlo k emancipaci tříd, jako reakce na konflikt o rozdělení materiálních statků, pak v rizikové společnosti dochází k emancipaci jedinců jako reakce na překonání problému chudoby. Nastupující problém individualismu nezpůsobuje jen krizi nukleární rodiny. Stojí i za rozpadem třídní struktury a třídní solidarity. Pauperizace, zhoršování sociální situace, vedla v industriální společnosti k třídní solidaritě. Nadměrná produkce, díky zefektivnění trhu práce, vede k rozpadu třídní společnosti

---

¹¹ Primárním jest eskalátorový efekt.

neboť napojení se na pracovní trh, dovedl kapitalismus až k individualismu. Pojem třída a třídní solidarita tak v rizikové společnosti ztrácí na významu neboť pozbývá svou úlohu. Nicméně, o rizikové společnosti víme, že problém chudoby byl vystřídán jinými riziky. Třída a její solidarita mizí. Nahrazuje ji emancipovaný jedinec, který si však s problémy jako krize rodiny, osamělost, nezaměstnanost musí poradit sám. Z důvodu individualizace je v rizikové společnosti těžké hovořit o kolektivním vědomí rizik, a proto vědomí o nich je nejednotné, a proto jsou rizika otevřena procesu sociálního definování. Rozvedený muž a žena zažili krizi rodiny a vědí co je příčinou - pracovní mobilita, konflikt o rozdělení rodinných rolí. Svobodný muž a žena naopak tyto problémy ještě nezakusili, a proto přesně nevědí jakým rizikům budou muset v průběhu manželství čelit. V rizikové společnosti totiž neexistuje žádná trvalá kolektivita, se kterou by se sociální problémy daly sdílet (Beck 2004: 139-142). Odtud pak plyne i problematika změn v hodnotách. Jednou z hodnot v průmyslové společnosti byla právě třídní solidarita jako projev lidskosti v době materiální nouze. Riziková společnost však třídní solidaritu rozpustila v procesu individualizace, kdy materiální nouze je již marginálním problémem. Primárním problémem je v rizikové společnosti strach z hrozících rizik. Solidarita v rizikové společnosti je tedy založena na strachu. Odtud pak plyne jeden ze základních pilířů koheze rizikové společnosti. Beck si pokládá otázku zda je možné, aby společnost držela při sobě pouze na základě strachu před samotou nebo před ekologickými hrozbami. Dle Becka je to otázka budoucnosti zda riziková společnost dospěje do takové krajní podoby, kdy solidarita bude výhradně plynout ze strachu.

Z empirických výzkumů, které Beckovi slouží pro konstrukci rizikové společnosti, však nevyplývá jen zvýšená hladina toxických látek v ovzduší, zvýšená rozvodovost nebo feminizace vzdělání. Beck sleduje i proměnu, jak lidé odpovídají na otázky po životních cílech, tedy na to, co pro ně znamenají lidské hodnoty. V padesátých a v šedesátých letech 20. století lidé odpovídali, že

usilují o šťastný rodinný život, o plánování nového rodinného domu, o dobře vzdělané děti nebo o zvýšení životní úrovně. O dvacet let později však lidé už nehovoří o touze po materiálním bezpečí. Životním cílem se stává seberealizace, hledání vlastní identity, kdy tyto odpovědi Beck označuje jako *vágní*. Tato změna je produktem mladší, ekonomicky zajištěné a vzdělané generace. Starší generace, lidé ekonomicky nezajištění jsou stále vázání na systém hodnot industriální společnosti. Z toho plyne, že eskalátorový efekt zapříčinil, že symboly úspěchu jako materiální statky nebo vysoká mzda ztrácejí na významnosti. Lidé se tak dle Becka stále více ponořují do sebe, kdy se ptají sami sebe zda jejich životní cesta vede k seberealizaci.¹² Z toho pro Becka plyne další zásah do charakteru společnosti jako sociální. Nejenže člověk sdílí své problémy sám a nikoliv kolektivně. Nejenže reprodukční jednotkou sociální už není třída, ale jedinec. Tento hodnotový systém individualizace totiž navíc neimplikuje povinnosti vzhledem k společnosti, ale směrem k sobě samému. Beck vidí v tomto sebenahlédnutí touhu po autonomním jednání což s sebou nese hledání nových sociálních vazeb v rodině, práci a politice. Sebenahlédnutí pak vede i k sebeuvědomění a na příkladu ženského hnutí Beck ukazuje novou potenci konfliktu v rizikové společnosti. Touha po seberealizaci vedla ženy k uvědomění si nerovností mezi mužem a ženou v rodině a na pracovním trhu. „*V privátním jednání a rozhodování se tak skrývá jiskra, která dnes zažehuje sociální konflikty a hnutí.*“ Politická moc dělnického hnutí spočívá ve stávce. Politický potenciál rozvíjející privátní sféry se naproti tomu zakládá na uvědomění si možnosti sebeutváření čímž jsou

---

¹² Ulrich Beck tak provádí podobný výzkum jako americký sociolog Ronald Inglehart (1999). Ten, skrze longitudinální výzkum World Values Study, také zkoumá proměnu hodnotových orientací během posledních zhruba padesáti let. S Beckem se na dálku shoduje, že už to nejsou materiální statky co by dnes lidé činilo primárně šťastnými. Postmaterialistické hodnoty však pro něj nejsou jako pro Becka touha po seberealizaci nebo hledání vlastní identity. Ve vyspělých průmyslových společnostech Inglehart vymezuje postmaterialistické hodnoty jako například touhu po svobodném jednání nebo jako apel na ochranu životního prostředí.

narušovány hluboce zakořeněné kulturní samozřejmosti jako například stavovský princip diferenciací rodinných rolí (Beck 2004:154-156.). Není to tedy jen pracovní trh, který zapříčinil novou formu konfliktu mezi mužem a ženou. Je to i možnost seberealizace, kterou si ženy uvědomily nerovnost vůči svému protějšku. Nicméně, dle mého soudu není pro Becka seberealizace a tedy možnost uvědomění si nerovností mezi mužem a ženou příčinou krize nukleární rodiny nebo konfliktů na pracovišti. Seberealizace může v Beckově kritice rozvinuté kapitalistické společnosti nastat pouze jako důsledek vypjatého industrialismu zpodobněný pracovním trhem a jeho požadavky.

Tímto jsme se dostali na konec Beckovy kritické analýzy moderní společnosti, kterou chápe jako proměnu od industriální společnosti ve společnost rizikovou. Riziková společnost je na rozdíl od průmyslové společnosti sama sobě problémem. To znamená, že musí čelit problémům, které způsobili sami lidé. Ekologická rizika (výbuch jaderné elektrárny Černobyl, znečištěné ovzduší a vodní toky, úbytek lesního porostu a tedy nižší procento produkce kyslíku z důvodu vystavby silnic či bytových jednotek) a rizika civilizační (nárůst rozvodovosti, klesající sňatečnost a porodnost nebo i šíření chorob, které byly dříve konzervovány v rámci jednoho regionu, avšak procesem globalizace se šíří do dalších koutů světa) jsou hrozby, které už se nedají svést na přírodu. Je to člověk, který je jejich producentem. V tomto bodě však Beck vidí i východisko z této krizové situace. Jestliže je to člověk, který je příčinou těchto problémů je to opět pouze člověk, který své jednání může napravit. Výchozí teze normativity tak zní, že *to co bylo lidmi vytvořeno, může být lidmi i změněno*. Nástrojem této normativity je reflexivita rizikové společnosti (Beck 2004: 260).

II. 4. Reflexivní moderní společnost

Pojem reflexivita je pro Becka teoretickým instrumentem, jak riziková společnost může čelit nezamýšleným důsledkům průmyslové společnosti. Zatímco Beck staví kritiku a deskripci moderní společnosti na empirické evidenci, reflexivita je

teoretickým návrhem normativity obnovy moderní společnosti. Reflexivita znamená kritické nahlížení moderní společnosti na sebe sama. Kritikou vlastního jednání může moderní společnost dospět k závěrům, které umožňují nápravu nezamýšlených důsledků a získat tak zpět kontrolu nad svým jednáním. Beck jde svou analýzou moderní společnosti příkladem. Nejprve empirickým pozorováním kriticky komentuje vývoj industriální společnosti, aby identifikoval a zdůvodnil rizika, který vypjatý industrialismus způsobil. Následně, skrze teorii reflexivity, navrhuje postup k řešení vzniklých problémů. Hlavní roli v eliminaci rizik má hrát věda. Když Beck totiž hovoří o tom, že jsou to lidé, kteří jsou příčinou nárůstu rizik, má tím konkrétně na mysli vědu. Je to totiž věda, která vždy zásobovala vědění ekonomické a průmyslové systémy. Věda má potenciál pro definování rizik a je zdrojem jejich řešení neboť je sama příčinou jejich vzniku tím, že se odklonila od racionalizace v duchu produkce exaktního vědění. Věda se však v jistém smyslu musí reformovat. Reformou má Beck na mysli posun od prosté k reflexivní scientizaci (Beck 2004: 261-268). Prostá scientizace je chování vědecké obce, která moderní společnost přivedla až na práh rizikové společnosti. Věda se konstitovala jako neomylná organizace, která si přivlastnila monopol na poznání lidského světa. Na tom by Beck neviděl nic špatného pokud by věda svými omyly nezapříčinila například ekologická rizika. Pokrok se tak dle Becka proměnil v metodu pokusu a omylu, kdy vědci dostatečně neverifikovali výsledky svého bádání. Tato nekritická sebereflexe umožnila vznik nezamýšlených důsledků, které mají podobu rizik. Rizika jsou pak bagatelizována například v podobě konstrukce mezních hodnot. V krajním případě se jim už vůbec nerozumí a vznikají tak kursy rodinné výchovy jako marný pokus o znovunalezení harmonie mezi mužem a ženou. Beck pak vědě vyčítá především její panovačnost a aroganci, kterou se prezentovala vůči veřejnosti. Věda se bránila ve své prosté scientizaci jakékoliv rozpravě o svých chybných postupech. Pacienti tak mohli poukazovat na vedlejší účinky

medikamentů ze všech sil. Pokud však jejich reverzita nebyla vědecky dokázána nebylo o čem diskutovat.¹³

Dalším problémem vědy je, že její validita již nebyla jen otázkou pravdy, ale také společenské akceptace. Věda a politika se prolínají. To znamená, že vědecké výsledky se začaly filtrovat přes politickou sféru. Příkladem může být jaderná energetika. Věda, přestože mohla vědět jaká rizika s sebou jaderné elektrárny přináší (od produkce jaderného odpadu až po krajní riziko výbuchu), posvětila výstavbu jaderných elektráren jako důkaz pokroku. Politické elity se tak mohly chlubit, že za jejich vlády byl uveden do provozu nejproduktivnější zdroj energie v lidské historii při zamlčování jeho rizik. Politizace vědy je patrná například i na automobilovém průmyslu. Věda si jistě je vědoma, že zvýšení počtu motorových vozidel na silnici stojí za zvýšením oxidu uhličitého ve vzduchu, který pohlcuje životadárný kyslík. Nicméně, ve prospěch prosperity automobilového průmyslu, tedy i hrubého domácího produktu, zamlčuje rizikové možnosti industrialismu. Čísla, která tedy věda produkuje jsou neutrální jejich konstrukce však nikoliv (Beck 2004: 290). Východiskem je, aby se věda postavila sama k sobě kriticky, aby začala reflektovat svou činnost a vrátila se ke své původní profesi, tedy produkci exaktních výsledků bez hrozby rizik, popřípadě na možná rizika upozornit. Je pak důležité identifikovat primární funkci vědy na prahu rizikové společnosti. Úloha vědy totiž primárně nespočívá v zabránění rizikům. Zabránit rizikům totiž lze až po jejich odhalení, tedy jejich objektivním definování. Tím pak vzniká možnost přizpůsobit systémy podmínkám rizikové společnosti a vybavit je nástroji, které budou schopny rizikům úspěšně čelit. Příkladem může být reinstitucionalizace forem partnerského soužití a trhu práce, kdy pracovní podmínky jsou reformovány do podoby, která se nevyklučuje s podmínkami rodinného fungování. Příklady lze hledat i v průmyslu. Poté co věda

---

¹³ Závažný vedlejší účinek byl způsoben například lékem s obchodním názvem Contergan. V padesátých a šedesátých letech 20. století se v tehdejší Západní Německu podával těhotným ženám jako uspávací látka. Těmto ženám se však vlivem vedlejších efektů narodily děti bez končetin.

upozorní na fakt, že vytapění uhlím je pro životní prostředí krajně škodlivé, navrhuje alternativní zdroje energie pro domácnost v podobě plynu, který je vůči ovzduší šetrnější, přesto pro domácnost stejně efektivní. V této změně se však musí počítat i se změnou systémovou. Tato systémová restrukturalizace však spadá pod politickou zodpovědnost, neboť politická sféra je privilegovaná pro takové institucionální zásahy. Zatímco uhelný průmysl je na ústupu, v záloze je již připravena alternativa v podobě plynárenského průmyslu se všemi možnými zdroji pro hladký systémový přechod. Nelze tedy dopustit to, co stálo za vznikem rizikové společnosti, tedy neschopnost systémů reagovat na změnu. Reflexivita vědy v rizikové společnosti tak v sobě zahrnuje především sebekritické nahlížení na svou vlastní povahu. V případě vědy, jako nejvýznamnějšího aktéra eliminace nezamýšlených důsledků, je pak podmínkou reflexivity přiznání, že vědecká obec pochybila, což je výchozím bodem pro nápravu rizik. Reflexivita je tak vlastně jiný název proto co K. R. Popper nazýval kritickým racionalismem. Ten také vystupuje proti takové podobě vědecké teorie, které jakmile daný jev nevyhovuje vyloučuje ho z okruhu zájmu nebo je modifikován tak dlouho až je s teorií v souladu. Taková věda pak poznává jen to co chce poznat a nikoliv to co objektivně existuje. Beck tak souhlasí s Popperem, že vědecká produkce vědění má být nejen exaktní, ale také otevřená a nedogmativní. Nosná věda je taková, která se dokáže podrobit procesu falzifikace a vystavit své výsledky kritice, která je dovoluje zpochybnit (Beck 2004: 257-299). Reflexivita moderní společnosti znamená pokračování v projektu racionalizace. Sebekritikou se však má předejít riziku, že by věda opět sešla ze stezky racionálního jednání. Reflexivita je nová podoba modernizace, kde kritika je chápána jako způsob pokroku. Reflexivní moderní společnost je taková kolektivita, která si je vědoma rizik, jež po sobě zanechala industriální společnost, je odhodlána tato rizika eliminovat a připravena minimalizovat vznik rizik nových.

II. 5. Shrnutí

Ulrich Beck definuje moderní společnost na konci 20. století jako rizikovou. Modernita se stala sama sobě problémem neboť přichází do styku s takovými produkty jednání, které sama iniciovala. Přejít od industriální společnosti v společnost rizikovou je pak dle tohoto německého sociologa natolik zřejmý, že lze vést historickou analogii s obdobím, kdy na institucionálních troskách tradiční společnosti byla vystavěna společnost moderní. Rozdílem je, že do krize se nedostávají instituce tradiční nýbrž moderní. Rizikovou společností je zpochybněna funkce rodiny, existence třídy, užitečnost průmyslu nebo racionalismus vědy. Primární příčinou této změny je nedomyšlený projekt modernizace. Ten spočíval na chybném předpokladu, že stupňováním materiálního blahobytu lze se nezmění opěrné instituce industriální společnosti.

Průmyslové oblasti byly chápány jako centra pokroku neboť zajišťovaly plnou a trvalou zaměstnanost. Poskytovaly práci jak zaměstnancům, tak zaměstnavatelům. Odtud vznikla diferenciací dvou tříd, kdy třídní skupina průmyslníků byla ekonomicky lépe vybavena než třída námezdních pracovníků. Jednotkou třídy pak nebyl jedinec, ale rodina jako subtyp kolektivního soužití. Bezproblémová funkčnost rodiny byla umožněna systémem pracovního nasazení, které bylo strukturováno v souladu s pravidly nukleární rodiny. Muž zastával roli ekonomického zabezpečovatele rodiny, zatímco žena respektovala dělbu rodinné práce tím, že zůstávala v domácnosti. Rolová diferenciací v rodině byla pak důkazem její solidární funkce, kdy muž a žena se konsensuálně dělili o své povinnosti. Modernizace industriální společnosti byla tedy umožněna přítomností pevných sociálních bodů (průmyslová výroba, třída, rodina, solidarita) o které se průmyslová společnost mohla opírat. Ekonomický růst při zachování těchto pevných bodů se však ukázal jako chybný předpoklad projektu modernizace. Tento moment nazývá Beck nezamýšlený důsledek. Plánem modernizace totiž nebylo zpochybnění nukleární rodiny, rozpad třídní struktury a úpadek kolektivní solidarity, nýbrž zamezení

chudoby. Riziková společnost je tak syntézou chtěného ekonomického blahobytu a nezamýšleného jednání průmyslové společnosti, které dávají druhé moderní společnosti rizikovou povahu.

Ve své interpretaci tato rizika rozdělují na ekologická a pak na rizika způsobena eskalátorovým efektem. Ekologická rizika jsou důsledkem vypjatého industrialismu v podobě produkce škodlivých látek z divergentních odvětví průmyslu (automobilový, chemický, letecký). Eskalátorový efekt znamená, že se společnost, díky ekonomickému růstu posunula materiálně výš, dál od chudoby, dle plánu modernizace. Je však příčinou individualismu, kdy se lidé díky ekonomické soběstačnosti vymaňují z tradičních vazeb moderní společnosti jako jsou rodina a třída a tvoří si vlastní nestandardní profesní biografie. Ekologická rizika a eskalátorový efekt jsou pak empirická fakta, která byla zapříčiněna právě vysokým tempem ekonomického růstu průmyslové společnosti. Tato strategie zamezení chudoby však nepočítala s riziky, která způsobila, a proto jsou rizika neuvědomovaná. Vzhledem k nevědomosti rizik nejsou zatím restkturalizovány systémy vědy a politiky, které by dostatečně před těmito riziky chránily. Díky této systémové nestabilitě neexistují v rizikové společnosti instituce, které by dokázaly řešit rozpor mezi požadavky pracovního trhu a podmínkami fungování rodiny. Stejně tak nejsou vyvinuty alternativní způsoby motorové dopravy, které by byly šetrnější vůči životnímu prostředí. Jinými slovy, riziková společnost postrádá systém neboli vědu jako producenta exaktního vědění a politiku jako praktického vykonavatele v takové podobě, které by svou praxí poskytovaly ochranu a zamezily vzniku dalších rizik. Problémy pak nemohou být řešeny ještě větším nárůstem průmyslové produkce nebo nebo racionalizací jednoduché scientizace. Takové postupy s sebou nesou další nezamýšlené důsledky popřípadě pokračování bagatelizace rizik. Riziková společnost poznává, že tímto způsobem řešit problémy nelze neboť by ještě více prohloubily společenskou nejistotu. Východiskem je dle Becka reflexivita tedy kritika

dosavadního pojetí racionality. Tato sebekritika se týká především vědy neboť tento systém jako exkluzivní producent racionální vědění, je primárně odpovědný za současný rizikový stav, kdy systém vědy zasobuje teorií systém politiky pro praktické zásahy. Ve skutečnosti se však věda nechovala přísně racionálně. Naopak jednala panovačně a arogantně vůči všem, kteří se snažili zpochybnit výsledky jejího bádání, nebo upozornit na nedostatky ve vědecké produkci. Beck tedy neodmítá vědu, je však potřeba ji podrobit přísné kritice neboť jen tak je možné zachránit to co ji činí nepostradatelnou, tedy produkci přesného a systematického vědění. Zásadním úkolem vědy je rizika identifikovat a podpořit vznik takových institucí, které povedou k jejich odstranění. Svým kritickým reflektováním své činnosti má věda zamezit momentu, který stojí za vznikem rizikové společnosti, tedy opětovné produkci nezamýšlených důsledků.

Riziková společnost je tak kolektivitou, kde není bezpečno neboť člověk si nemůže být jist, zda právě dnes ho nezasáhne riziko o kterém ještě včera nevěděl. Důvěra v pokrok skrze vědeckou racionální produkci nebyla správnou investicí neboť věda ve skutečnosti sešla ze stezky exaktního vědění. Nicméně riziková společnost poskytuje i naději na záchranu. Je totiž reflexivní, je sama sobě problémem. To znamená, že příčinou těchto problémů je společnost respektive lidé sami. Sebekritikou tedy reflexivitou mohou dojít k identifikaci svých pochybení což je cesta, jak obnovit bezpečí v moderní společnosti. Věda pak v této nápravě hraje vůdčí úlohu.

Část III.

Interpretace Důsledků modernity Anthonyho Giddense

III. 1. Úvod:

Tato kapitola bude interpretovat moderní společnost pohledem Anthonyho Giddense. Tento britský sociolog provádí ve svém díle *Důsledky modernity* institucionální analýzu moderní společnosti (Giddens 1998: 11) a identifikuje čtyři základní moderní instituce: kapitalismus, industrialismus, dohled a vojenskou sílu. Giddens pak chápe modernitu jako dynamický proces, kde na institucionálním pozadí uvádí tři zdroje nestálosti modernity. Jedná se o vyvazování, časoprostorové rozpojení a reflexivitu. Vyvazování je termín pro vysvětlení abstraktních systémů. Časoprostorové rozpojení je synonymem pro globalizaci. Reflexivita souvisí s tématem sociálního vědění. Tyto tři jevy jsou tedy podmínkami díky nimž je možno hovořit o proměnách modernity. Zároveň jsou pro autora i samotnými důsledky modernity. Interpretací Giddensových *Důsledků modernity* se má tedy na mysli analýza moderních institucí, kdy na jejich pozadí budou operacionalizovány zmíněné tři jevy, které stojí za proměnou moderní společnosti. V úvodu však považuji za důležité vysvětlit vůbec princip Giddensova učení. Chápu totiž Giddensovy *Důsledky modernity* jako vrchol jeho vědeckého bádání po povaze moderní společnosti, které však shrnul do poměrně útlého díla. Sám autor přiznává, že myšlenky, které prochází *Důsledkami modernity* navazují na jeho předcházející práce a často na ně odkazuje (Giddens 1998: 9). Jinými slovy, pro správné porozumění Giddensova chápání proměny modernity je na začátek podstatné alespoň v krátkosti vysvětlit povahu jeho teorie strukturace.

Teorií strukturace navazuje Giddens na sociologickou tradici velkých teorií, které chápou sociologii jako vědu, která se má primárně snažit odpovědět na makrosociální otázky. Prvním velkým teoretikem makrosociologie byl Émile Durkheim, na kterého zhruba

o půl století později navázal Talcott Parsons. Jak Parsonsovi, tak Durkheimovi je společné to, že chápali sociální systém a jeho funkce, jako vůdčí determinantu jedincova jednání. Je to systém a jeho funkce, kterým je člověk podřízen. Jedinec je tedy svazkem konformních rolí, pro jehož život je sociální systém nepostradatelný a je pro něj vrozenou autoritou. Tyto teorie chápou život subjektu jako marginální téma. Teorie strukturace je snahou odklonit se od tohoto objektivismu a kreativně propojit aktéra se systémem. Subjekt a objekt jsou pak v Giddensově pojetí v konsensu. Systém potřebuje jedince pro svou funkčnost, která je budována důvěrou. Na druhou stranu, systém umožňuje člověku život ve společnosti a usnadňuje ho. Teorie strukturace je dualitou objektu a subjektu, kdy obě složky jsou v neustálé interakci. Český sociolog Jan Keller pak Giddense jako vědce o společnosti nazývá sociálním liberálem právě pro konsensuální náhled tohoto britského sociologa na interakci objektu a subjektu, kde jedinec využívá výhody systému pro svou seberealizaci ve světě (Keller 2007: 442). Intervencí subjektu do objektivizovaného světa můžeme chápat i jako pronikání psychologie do sociologie. Proto se čtenář Giddensových *Důsledků modernity* setkává s citací psychologických autorů. Dualita objektu a subjektu pak dává Giddensovy možnost hovořit o změně, neboť to nejsou jen statické systémy, které tvoří tento svět, ale i invence subjektu, která teorii strukturace umožňuje vysvětlit sociální změnu. Za systémem totiž vidí jedince se svou možností racionálního i iracionálního jednání.

III. 2. Institucionální povaha moderní společnosti:

Giddens chápe modernitu jako samostatný fenomén, jako *jeu sui generis*. S Durkheimovým vymezením společnosti jako jevu svého druhu to však nemá nic společného. Francouzský klasik sociologického učení měl na mysli, že společnost ať už tradiční nebo moderní je neredukovatelná na jinou úroveň a musí být zkoumána jako autonomní objekt. Giddens se však svým přístupem snaží vymezit vůči evolucionistickému pojetí dějin, který vidí historii lidstva jako souvislý příběh, jehož směr je ovládán

všeobecnými dynamickými principy. Tento, někdejší poradce britského ministerského předsedy Blaira, si je vědom, že v jistých ohledech modernita navazuje na dobu tradiční. Moderní společnost však vyvinula takové instituce, které jsou nesrovnatelné s tradiční společností a exkluzivně reprezentují pouze moderní společnost. Giddens se pro srozumitelnější interpretaci modernity vymezuje i vůči postmodernismu (Giddens 1998: 46-51). Postmodernismus totiž tvrdí, že moderní společnost dospěla do fáze, kde člověk postrádá jakýkoliv systém. Postmoderní člověk žije ve společnosti bez řádu a je ponořen do své představivosti s neustálým pokusem si vytvořit řád vlastní. Tato argumentace je pro Giddense nepřijatelná neboť jak jsme již stihli poznat, modernita je pro něj konsensuálním a kontinuálním dialogem systému a člověka. Nedostali jsme se za modernitu, nýbrž do fáze její radikalizace (Giddens: 1998: 50). Co znamená ona radikalizace? Modernita má pro Giddense stejně jako pro Zygmunda Baumana (2003) dvě tváře.¹⁴ Modernita totiž poskytuje jak důvěru, tak riziko. Moderní instituce nabízejí mnohem více možností jak si zajistit bezpečnou existenci. Zároveň však moderní společností prochází rizika v podobě ekologických obav nebo zneužití politické moci, která ústí v totalitarismus. V moderních institucích se tedy mísí jak potence modernizačních výhod, tak možnost rizik. Vysvětleme tedy nejdříve povahu moderních institucí a na jejich pozadí chronologicky analyzujeme vyvazování, časoprostorové rozpojení a reflexivitu jako podmínky proměn modernity.

Giddens chápe moderní společnost na konci 20. století jako vysoce komplexní jev. Sociologie by při své analýze společnosti neměla přeceňovat jeden fenomén nad jiným, ale chápat je jako rovnocenně významné. Giddens se tak vymezuje vůči Marxově redukci moderní společnosti na společnost kapitalistickou, stejně jako nesouhlasí s Durkheimem, že by moderní společnost byla přísně industriální. Institucionální obrazec moderní společnosti,

---

¹⁴ Bauman chápe modernitu ambivalentně ve smyslu dobra a zla, kdy tuto perspektivu představuje ve své knize *Modernita a holocaust*.

mimo kapitalismus a industrialismus, doplňuje institucí dohledu a vojenské síly (Giddens 1998: 55-61).

Giddens vymezuje kapitalismus jako vztah mezi soukromým vlastnictvím kapitálu a nemajetnou námezdní prací, kde hlavní osou tohoto vztahu je třídní systém. Jedná se o ekonomické uspořádání společnosti, které zahrnuje soutěživou a expanzivní povahu kapitalistického podniku. Kapitalismus má bytostně mezinárodní rozsah. Je společností jen proto, že se pohybuje v rámci národního státu. Tento rámec však přesahuje, neboť kapitalismus má expanzivní povahu. Ta je umožněna v kapitalistické společnosti tím, že ekonomika je nezávislá na ostatních oblastech společnosti, zvláště na politických institucích.

Industriální společnost je stejně jako společnost kapitalistická jedním ze zvláštních subtypů moderní společnosti. Industrialismus Giddens definuje jako používání neživých zdrojů materiální síly ve výrobě zboží, jež je spojeno s ústřední úlohou strojů ve výrobním procesu. Průmyslově založený rozvoj předpokládá pravidelnou sociální organizaci výroby, spočívající v koordinaci lidské činnosti, strojů, vstupu surovin a výstupu zboží. Praxe moderního průmyslu pak přetváří svět. Lidé žijí v umělém prostředí. To znamená, že již nejednají v rámci přírody, jako v době předmoderní, nýbrž v rámci socializované přírody. Předmětem koordinace je zastavení, přetváření přírodní krajiny.

Dohled respektive jeho aparáty tvoří třetí institucionální rozměr moderní společnosti. Byrokratický aparát umožňuje sledovat činnost všech obyvatel národního státu, včetně aktérů ve veřejné sféře (politiků). Jedná se o nástroj sociální kontroly čímž si společnost vynucuje konformitu svých obyvatel.

Konečně poslední institucionální rys modernity je vymezován jako vojenská síla, která zajišťuje kontrolu prostředků násilí na přesně ohraničeném území moderního státu.

Ná základě zmíněné vysoké komplexnosti moderní společnosti, jsou jednotlivé instituce ve vzájemné vztahu.

Giddens lokalizuje kapitalistickou společnost v hranicích národního státu. Aby mohl národní stát a jeho organizace fungovat - především skrze byrokratický aparát – dohlíží na dodržování zákonů. Jinými slovy, národní stát dohlíží na dodržování sociální kontroly. Dohled je pak nezbytný i pro funkčnost industriální společnosti, kde upevňuje administrativní moc v podnicích, továrnách a dílnách. Praxe násilí, respektive vojenské síly, je exkluzivní výsadou opět národního státu. V případě totalitárních států si ji tímto způsobem vynucuje na nekomfortních občanech. V demokratických a přirozeně i v nesvobodných státech má vojenská síla mezinárodní povahu, kdy proti sobě stojí dva a více nepřátelené státy. Ve 20. století bylo empiricky prokázáno, že lze kombinovat vojenskou sílu s industrialismem, kdy Giddens naráží na termín zprůmyslnění války. Obchodní povaha kapitalismu v kontextu s průmyslem umožnila masivní růst ekonomického bohatství a tedy zvýšila životní standard v národních státech západní společnosti.

Modernitou tedy prochází kapitalismus, industrialismus, dohled a vojenská síla jako čtyři základní instituce, které jsou navzájem propojeny. Jejich součástí jsou již několikrát zmíněné tři podmínky moderní dynamičnosti, které charakterizují mimo instituce také povahu moderní společnosti.

III. 3. Tři zdroje dynamiky moderní společnosti:

Modernita je dle Giddense bytostně globalizující. Synonymem pro globalizaci je časoprostorové rozpojení. Giddens tím naznačuje jak globalizace umožnila nezávislost času na prostoru. Globalizace je vymezena jako zintenzivnění sociálních vztahů, kdy vzdálená lokalita je schopna ovlivnit lokalitu místní a naopak. Jedná se o dialektický proces, kdy místní události se mohou vyvíjet zcela opačně než vzdálené vztahy, které je formují. Čas při těchto změnách nehraje roli (Giddens 1998: 62-63). Příkladem může být továrna, které zamořuje region v Číně a může zde způsobit zvýšení škodlivých emisí ve vzduchu. Zároveň však tato fabrika přináší britskému vlastníkovy zdroje pro stavbu nového sportovního centra

v jeho londýnském bydlišti a tedy možnost zdravého pohybu pro tamní obyvatele. Tento příklad neukazuje jen interaktivní vztah dvou vzdálených světových regionů. Spojuje totiž i dvě moderní instituce. Kapitalismus zde potvrzuje svou obchodní a mezinárodní povahu, kdy ve spojení s lokálním industrialismem umožňuje ekonomický rozvoj. Giddens v souvislosti s tímto příkladem definuje 4 dimenze globalizace, které jsou globálně provázány: Světová kapitalistická ekonomika, mezinárodní dělba práce, světový vojenský řád a systém národního státu (Giddens 1998: 67-73).

Hybnou silou světové kapitalistické ekonomiky jsou mezinárodní obchodní firmy a nadnárodní korporace. Tyto podniky jsou schopny na základě svého kapitálu rozvíjet například automobilový průmysl v různých světových regionech. Podmínkou globalizace je, že místo výstavby automobilové továrny není shodné s místem původu podniku.¹⁵ Tímto způsobem světová kapitalistická ekonomika šíří mezinárodní dělbu práce, tedy pravidla industrialismu po celém světě. Právě industrialismus je založen na komplexní, systematické sociální organizaci lidí, která je možná jen skrze dělbu práce. Výroba v automobilovém průmyslu je totiž založena na stejném principu kdekoli na světě, kdy nezáleží zda továrna je v České republice, na Ukrajině nebo v Číně. Pravidla dělby práce v automobilovém (chemickém, farmaceutickém) průmyslu jsou univerzální, tedy funkční kdekoli na světě. Je to institucionalizovaný způsob výroby. V otázce industrialismu a globalizace si Giddens všímá i rizik, které způsobuje. Automobilový průmysl poskytuje zaměstnání a produkuje motorová vozidla, která usnadňují mobilitu. Jsou však zdrojem výfukových plynů, které významně zhoršují kvalitu ovzduší. Šíření industriálních vymožeností tedy svět usnadňuje, zároveň ho však činí rizikovějším. Giddens tedy poukazuje na dvojí tvář modernity. Ambivalence je ukryta ve výhodách i rizicích.

---

¹⁵ Příkladem je korejská automobilka Hyundai jejíž továrny jsou lokalizovány například v českých Nošovicích nebo v slovenské Žilině.

System národního státu ve spojitosti s globalizací znamená globální politický řád. Ten existuje díky propojení národních států v mezinárodních organizacích. Mezinárodní organizace pak nemají v globální modernitě povahu výhradně politickou, ale také obchodní (kapitalistickou) nebo vojenskou. Příkladem obchodní mezinárodní organizace je OPEC, Evropská unie je pak politickou mezinárodní organizací a NATO je mezinárodní vojenskou organizací. Příklad Severoatlantické aliance reprezentuje i dimenzi světového vojenského řádu. Na těchto čtyřech dimenzích globalizace se Giddens snaží dokázat jak v moderní společnosti jsou jednotlivé instituce navzájem propojeny. Kapitalismus svou nadnárodní povahou umožňuje vznik mezinárodní dělby práce jako otisk industrialismu. Národní stát je schopen komunikovat a spolupracovat s ostatními státními útvary díky členství v mezinárodních organizacích. Ty mají různorodou povahu a umožňují kooperaci v otázkách mezinárodní bezpečnosti, mezinárodního obchodu nebo řešit geopolitické problémy.

Druhým zdrojem, který proměňuje moderní společnost, je vazba mezi věděním a charakteristikami modernity. Giddens toto spojení nazývá reflexivitou (Giddens 1998: 39-45). Reflexivita je empirickým faktem, kdy člověk přichází do styku se svým vlastním jednáním, respektive s produkty sociálního věděním. Proměna zde spočívá v tom, že věděním, respektive sociální praktiky jsou neustále verifikovány, redefinovány, překonávány a přetvářeny díky každodennímu nárůstu nových informací. Informace, tedy věděním je produktem vědy. Sociologie je dle Giddense nejobecnější typ reflexe moderního sociálního života (Giddens 1998: 43). Věda o společnosti totiž neustále produkuje svými výzkumy nové poznatky o povaze sociální reality. Ze sociologických statistik se tak můžeme dovědět, jaká je míra rozvodovosti, jaký je průměrný plat nebo jaká místa pracovní trh dnes nejvíce postrádá. Reflexivita spočívá v tom, že data, která byla sebrána ze sociální reality, do ní opět vstupují. Uvádím dva příklady jak věděním, které bylo načerpáno ze sociální reality do ní opětovně vstupuje. Muž a žena stojí před rozhodnutím

uzavřít manželský svazek. Tento pár však jedná i pod vlivem toho, že se zvyšuje míra rozvodovosti a je si vědom, že riziko rozvodu může postihnout i jejich manželství. Další příklad se může týkat fotbalového hráče, který díky statistikám ví, jaká je jeho cena, v závislosti na jeho kariérních zkušenostech. Na základě tohoto vědění pak může odmítnout nabízenou smlouvu neboť dle statistik finančně neodpovídá jeho kvalitě a zkušenosti. Reflexivita, tedy empirický fakt vědění, mění naše životní osudy neboť jednáme mimo jiné i na základě poznatků, které se k nám dostávají z různých informačních zdrojů, kdy exkluzivním producentem vědění je věda. Giddens se pak pojmem reflexivita vymezuje vůči klasické osvícenské poučce, že nárůst vědění přispívá k větší kontrole tohoto světa. Giddens naopak tvrdí, že permanentní produkce vědění přispívá k nestálé povaze modernitě. Je tedy empiricky prokázáno, že není možné zastávat takové stanovisko jako Auguste Comte, tedy vědět, abychom mohli předvídat. Reflexivitou se náš svět naopak stává méně čitelným. Fenomén reflexivity pak lze shrnout do čtyř definičních bodů (Giddens 1998: 53).

Reflexivita je odstupňována mocí. To znamená, že jedinci nebo sociální skupiny jsou v závislosti na své profesi a její mocenské pozici ve společnosti lépe připraveni k osvojení si specializovaného vědění než jiní lidé. Osvojit si specializované vědění znamená znát jako ekonom termíny devizové rezervy, snižování úroků, deflace nebo švédský marginalismus. V období hospodářské krize jsou tak ekonomové lépe připraveni chránit své investice, než lékaři nebo zemědělci, kteří si musí vyžádat jejich pomoc.

Reflexivita zároveň mění hodnoty u lidí. Nárůst míry rozvodovosti může u lidí změnit jejich vztah k rodině

Reflexivita je i důkazem produkce nezamýšlených důsledků. Pokud by platilo osvícenské pravidlo, že nárůst vědění vede k průhlednosti života nezamýšlené důsledky by byly vzácným jevem. Nezamýšlené důsledky jsou naopak důkazem proměnlivosti modernity. Ekologická rizika jako exemplární příklad nezamýšlených důsledků si vyžadují zásahy v politice (rozpočtové

výdaje na ministerstvo životního prostředí) ve vědě (invence biopaliv) nebo v otázkách každodenního života (emigrace z ekologicky rizikových regionů).

Čtvrtý definiční bod se týká poznatku, že vědění, které produkují odborní pozorovatelé, se připojuje k předmětné oblasti, a tak ji rámcově mění. Intervence sociologa, tedy produkce statistik o rozvodovosti, mění to, co je zkoumáno, rodinu. Intervence v tomto případě ovlivňuje rozhodování o vstupu do manželského svazku.

Posledním zdrojem dynamičnosti modernity je vyvazování, tedy termín pro vysvětlení abstraktních systémů (Giddens 1998: 26- 33). Vyvazování znamená, že tyto systémy umožňují vytržení sociálních vztahů z lokálních i časových poměrů. Dovolují aktérům jednat nezávisle na prostoru nebo čase. Pro Giddense existují dva druhy abstraktních systémů. Jsou to symbolické znaky a expertní systémy. Symbolické znaky jsou prostředky, které usnadňují jedincům i organizacím směnu, neboť činí jejich jednání nezávislé na prostoru. Příkladem jsou peníze. Svou povahou jsou schopny spojit v jeden systém několik jednání naráz a to mezi lidmi, kteří se vůbec nemusí znát. Peníze jsou symbolem majetku a svou univerzální povahou umožňují hmotnou (dům) i nemateriální (dovolená) odměnu. Druhým typem abstraktních systémů jsou expertní systémy. Jedná se o soubor expertního vědění, které stojí za provozem celé řady oblastí. O těchto expertních systémech nemusím mít žádné znalosti. Nemusím být automechanikem abych mohl jezdit autem. Nemusím rozumět elektrotechnice abych si doma rozsvítil, pustil rádio nebo si vypral prádlo. Abstraktní systémy pak nejenže podmiňují dynamiku moderní společnosti. Giddens s nimi spojuje převážnou podstatu moderního společnosti. *„Kdykoliv si člověk vybírá z banky peníze nebo je tam ukládá, kdykoliv mechanicky rozsvítí světlo nebo otočí vodovodním kohoutkem, posílá dopis nebo telefonuje, pak implicitně uznává, rozsáhlé oblasti bezpečných koordinovaných jednání a událostí, které umožňují moderní sociální život“* (Giddens 1998: 103 – 104).

Výhradní podmínkou existence abstraktních systémů je pak důvěra ze strany člověka. Věřím, že peníze, které si dnes vydělám bude možno i zítra zaplatit. Při koupi nového automobilu věřím, že i za měsíc bude můj nový vůz stále funkční. Peníze do banky ukládám protože věřím ve funkčnost bankovního systému. Život moderního člověka je bytostně svázán se systémy neboť ho doprovázejí po celý život. Jako občan České republiky jsem vázán na systém školství, práce i systém důchodový. Nerozumím přesně na jakém principu tyto systémy fungují. Vzhledem k tomu, že však v tyto systémy věřím, poskytují mi výhody o kterých tradiční člověk nikdy nesnil. Systém mi poskytuje vzdělání, systém mi umožňuje realizovat se na trhu práce, díky kterému čerpám pravidelný důchod. Člověk je tedy dle Giddense v moderní společnosti na jednu stranu nezbytně vázán na systémy, na druhou stranu mu díky jeho důvěře usnadňují život. Je s nimi dokonce natolik svázán, že z nich vyplývá ontologický pocit bezpečí. Giddens doslova tvrdí, že rutinizované činnosti, které jsou spojeny s abstraktními systémy, jsou jádrem ontologického bezpečí v podmínkách modernity (Giddens 1998:104). Důvěra člověka v abstraktní systémy je natolik zásadní, že jejím opakem není nedůvěra nebo pochybovačnost. Opakem nedůvěry je strach a úzkost. Pokud se totiž doví, že trh práce přestává fungovat, což signalizuje vysoká míra nezaměstnanosti, trpím strachem, že i já přijdu o práci.

Giddens se pak nezabývá pouze tím, jak nezbytná je pro život člověka ve společnosti důvěra v abstraktní systémy. V souladu s teorií strukturace se zajímá i o to, jak se důvěra rodí u samotného člověka. K tomuto poznání využívá Eriksonovo stadiální pojetí psychosociálního vývoje osobnosti (Giddens 1995: 87-90). Švédský psycholog Erik Erikson identifikuje osm základních stádií vývoje osobnosti. Každé z těchto stádií je spjato s určitým úkolem, který musí jedinec splnit. Giddense zajímá hned první z nich, které Erikson nazývá důvěra proti nedůvěře. Dítě si má v tomto stádiu, které trvá do prvního roku života, získat základní důvěru v tento svět. Hlavními zprostředkovateli této důvěry jsou socializační

činitelé, tedy rodiče. Tato důvěra má podobu bazálního postoje vůči vnějšímu okolí, který si s sebou přináší až do dospělosti. Vychovatelé jsou odpovědní za poskytnutí základních potřeb dítěti. Je-li tato péče soustavně poskytována je tento vývojový úkol splněn a dítě získává důvěru v okolní svět, který mu je v jeho očích nápomocen. Pokud tato péče ztroskotává dítě získává negativní postoj ke druhým a nemůže od nich čekat pomoc. Důvěra je tak budována emocionální, nikoliv konativní nebo kognitivní složkou osobnosti. Potvrzuje to tak Giddensovu hypotézu, že důvěra v abstraktní systémy není založena na jejich znalosti, ale na víře v jejich funkčnost.

III. 4. Utopický realismus jako nástroj pro zvládnání molocha:

V tomto bodě tedy víme, že modernitou prochází čtyři základní instituce, které jsou navzájem propojeny. Jedná se o kapitalismus, industrialismus, dohled a vojenskou sílu. Proměna modernity se ukrývá ve třech dynamických zdrojích, které stojí právě na institucionálním pozadí. Giddens hovoří o časoprostorovém rozpojení, reflexivitě a vyvazování. Tyto tři dynamické momenty jsou důsledky modernity. Jakou povahu má tedy moderní společnost?

Zrcadlem modernity je dle Giddense moloch. Je to stroj pádící enormní rychlostí, který můžeme řídit, zároveň se však snadno může vymknout kontrole. Cesta molocha je jak cesta modernity sama-je plná rizik, nebezpečí na druhou stranu poskytuje i pocit bezpečí, důvěry, seberealizace. Zrcadlí tak ambivalentní povahu rovnováhy bezpečí a nebezpečí modernity. Molocha pak Giddens představuje v rámci fenomenologického učení, tedy modernity každodennosti (Giddens 1998: 124-128). Jedinec stojí každé ráno před volbou jaký postoj zastane vůči moderním hrozbám v podobě ekologických katastrof nebo rizik nukleární války. Může zvolit strategii, kterou Giddens nazývá pragmatické přijetí. To znamená, že i vzhledem k těm nejzávažnějším rizikům (nukleární válkou je člověk schopen zničit celou planetu) člověk žije v přesvědčení, že svět bude pokračovat. Nicméně, Giddens soudí, že podmínky

modernity podněcují spíše k aktivitě než k uzavírání se do soukromí a pasivnímu přijímání reality. Zdroj tohoto aktivismu vidí Giddens i v rámci sociálního hnutí, jehož úlohu vymezuje v rámci *utopického realismu*.

Cílem teorému utopického realismu je snaha řídit molocha, minimalizovat rizika, která s sebou modernita přináší a maximalizovat výhody, kterých moderní člověk může využít. Giddens nesouhlasí s Marxem, že dějiny mají teleologický charakter. Proto neidentifikuje privilegovaný subjekt, který by byl pověřený při orientaci na budoucnost a který by byl výhradně zodpovědný za zvládnání molocha. Utopický realismus vychází z předpokladu, že budoucnost je obsažena v přítomnosti. Zdrojem tohoto poznání je reflexivita, tedy empirický fakt, který ukazuje, že dnešní vědění ovlivňuje budoucí jednání. Kritická teorie na konci 20. století by tedy měla být sociologicky citlivá a vytvářet model dobré společnosti. Giddens sociologickou citlivost chápe jako „*vnímavost vůči institucionálním přeměnám, kterou modernita pro budoucnost neustále otevírá*“ (Giddens 1998: 138). Takové, poněkud vágní, vysvětlení citlivé teorie konkrétněji chápu, že sociologicky citlivá teorie by měla produkovat takové vědění, které zpomalí nestálou povahu moderní společnosti a učiní ji čitelnější. Je tedy žádoucí ještě více racionality pro získání kontroly nad tímto světem a tedy omezení nezamýšlených důsledků. Hnutí pak v orientaci na budoucnost představuje jednání lidí, kteří na jedné straně využívají výhod moderní společnosti. Na straně druhé jsou si však vědomi rizik, na které chtějí upozorňovat a bojovat proti nim. V duchu institucionální divergentnosti modernity Giddens identifikuje čtyři různé druhy hnutí: mírové, ekologické, dělnické a hnutí demokratické. Existence mírového hnutí vyplývá z aktuálnosti válečných rizik. Jestliže bylo překonáno období studené války, dnes stojí moderní společnost před rizikem terorismu. Ekologická hnutí upozorňují na rizika způsobena vypjatým industrialismem, která ničí životní prostředí. Dělnické hnutí je pak bojovým sdružením jehož činnost je spojena s hájením

práv zaměstnance v oblasti kapitalistického podnikání. Ekvivalentem demokratického hnutí je boj za svobodu projevu, kde redukce sociální kontroly (dohledu) ze strany státu, je hlavním cílem této kolektivity. Giddens pak pojímá sociální hnutí jako záblesk možných budoucností, které umožňují upozornit na potenciální rizika. Je však nutno vidět, že v perspektivě utopického realismu nepředstavují nutnou nebo jedinou základnu změn, které by nás mohly dovést k bezpečnějšímu a humánnějšímu světu. Mírová hnutí mohou hrát roli například při růstu uvědomění ve vztahu k vojenským hrozbám. „*Pro dosažení základních reforem jsou však klíčové další vlivy, včetně síly veřejného mínění, politiky podnikatelských korporací a národních vlád, jakož i činnost mezinárodních organizací.*“ Realizace těchto cílů je však vždy spjata s těmi, kteří mají rozhodovací, tedy privilegované funkce (Giddens 1998: 137 – 144). Jinými slovy, snaha o vytváření dobré společnosti musí být založena na kolektivním úsilí. Je potřeba do ni zapojit vědu, politiku i sféru veřejnou odkud pochází aktivity sociálního hnutí. Rizika, které ohrožují moderní společnost, mají totiž potenci zasáhnout každého člověka.

III. 5. Shrnutí:

Giddens chápe modernitu jako dynamický proces. Moderní společností prochází čtyři základní instituce – kapitalismus, industrialismus, dohled a vojenský řád – na jejichž pozadí dochází k proměně modernity. Za proměnou modernity stojí globalizace, vyvážanost a reflexivita, které Giddens identifikuje jako hlavní důsledky modernity a jsou to také základní charakteristiky moderních institucí. Globalizace znamená, že instituce i člověk, který je využívá při svém jednání, jsou nezávislými aktéry na času a prostoru. Jedinec nebo skupina mohou řídit své aktivity na dálku a osobně se tohoto řízení nemusí účastnit. K takovému jednání jim dopomáhají abstraktní systémy, které svým vyvazováním vytrhují sociální vztahy z lokálních i časových poměrů. Člověk je s těmito systémy přirozeně v symbióze neboť je chápe jako partnery, které mu usnadňují život. Jedinec je díky nim schopen si vytvářet vlastní

identitu a seberealizovat se, neboť mu nabízejí nekonečně mnoho životních šancí a možností. Vztah člověka a systému je reciproční. Nejenže systémy umožňují každodenní život a nabízejí možnosti dříve nedosažitelné, ale i sám systém potřebuje člověka, neboť je vystaven na jejich důvěře. Bez důvěry člověka by systém nikdy nemohl fungovat. Avšak i ona důvěra je důležitá pro pocit bezpečí. Abstraktní systémy jsou totiž pro moderní společnost natolik charakteristické, že jsou základem ontologického bezpečí člověka, kdy opakem nedůvěry se stává strach a úzkost. Zatímco tedy lidé v tradiční společnosti budovali svou důvěru vzhledem k druhým lidem ve své lokalitě, v moderní společnosti ji budují vzhledem k neosobním systémům, kdy tento vztah je drží v harmonii. Nárůstem vědění, tedy reflexivitou, jsou zasaženy jak samotné systémy, tak moderní instituce. Každodenní přínos informací na jednu stranu ulehčuje život, což dokazují zdokonalené abstraktní systémy. Na stranu druhou se však díky přísunu nových poznatků nestal svět průhlednější jak předpokládali myslitelé osvícenství. Nárůst vědění je příčinou reflexivity, kdy člověk přichází do kontaktu se svým jednáním. Krajním případem jsou nezamýšlené důsledky. Ty mají potenci produkovat rizika, která ohrožují bezpečí moderní společnosti a rozhodně tedy nejsou vytvářena záměrně. Industrialismus neumožňuje jen zaměstnanost, ale plodí i ekologická rizika. Vojenská síla sice zabezpečuje obranu státu, produkuje však zbraně, které mohou zničit celou planetu. Giddens tak přirovnává moderní společnost ke stroji, který nazývá moloch. Je to stroj, který se řídí enormní rychlostí neznámo kam, se všemi svými výhodami i riziky. Pro eliminaci rizik a lepší čitelnost budoucnosti konstruuje Giddens na základě utopického realismu model dobré společnosti. Tato společnost je reálná proto, že dějiny nemají svůj smysl a je to pouze sám člověk, který může směr budoucnosti ovlivnit. Kritická teorie modelu dobré společnosti by měla omezit nestálou povahu moderní společnosti a učinit ji předvídatelnou. Aktérem změny, který uvědomí na potenciální rizika, plynoucí z nárůstu vědění, pak jsou všichni jedinci

i organizace moderní společnosti: je to hnutí, politika, věda nebo podnikatelé. Rizika totiž mají potenci zasáhnout všechny, a proto je v kolektivním zájmu učinit moderní společnost bezpečnější.

Část IV.

Srovnání koncepcí

Na základě podkapitol shrnutí, které vyjadřují ty nejpodstatnější rysy modernity u každého z autorů, předkládám následující témata, která považuji za dominantní po analýze jednotlivých autorů. Klíčová slova pro srovnání tedy jsou: *problémy modernity jako příčina její proměny, systém a důvěra, konflikt versus konsensus, rizika, subjekt a program sociální změny.*

IV. 1. Problémy modernity jako příčina její proměny:

Pro všechny tři autory mají dějiny moderní společnosti nikoliv statickou, ale dynamickou povahu. Dynamiku modernity však každý z nich měří jiným způsobem. Touraine vidí na počátku modernity zrod subjektu v podobě hnutí, které ustanovilo moderní společnost. Záhy však dochází k zničení subjektu a dnes jsme svědky jeho opětovného nalezení. U Giddense je dynamika zaručena globalizací, abstraktními systémy a reflexivitou, kdy tyto tři jevy současně přispívají k nestálé povaze moderní společnosti. Beck vidí proměnu modernity v přechodu od industriální k rizikové společnosti. Toto evidentně odlišné chápání modernity plyne z různorodosti přidělování významů moderních problémů. Pro Tourainea je problémem jak systém kolonizuje a rafinovaně zneužívá mikrosvět člověka pro zefektivnění své účinnosti, čímž jde proti základní myšlence moderní společnosti, která spočívá ve svobodném jednání občanů. Pro Giddense je problematická ambivalentní povaha moderní společnosti. Na jednu stranu lze v ní vést bezpečný život, kde člověk může realizovat své potřeby. Na stranu druhou jsou však její členové vystaveni určitým rizikům, která pramení z nárůstu a reflexivity vědění. Beck pak definuje jako problém nedomyšlenost projektu modernizace. Architekti modernizace totiž chybně předpokládali, že dlouhodobý ekonomický růst společnosti je možno vést za podmínek na kterých byla institucionalizována industriální společnost. Místo toho se však vlivem ekonomické prosperity rozpadají tradiční jistoty průmyslové

společnosti, tedy rodina, třída, solidarita, důvěra, kdy nezamýšleným důsledkem je krize rodiny, ekologická krize nebo vzrůstající individualismus.

IV. 2. Systém a důvěra:

Touraine definuje systém především skrze politický aparát. Systém je svou byrokratizací schopen ovládat subsystém obchodní společnosti (logiku průmyslové výroby), subsystém nacionalismu, subsystém rodiny jako institucionalizované formy reprodukce systému respektive všechen obsah mikrosvěta člověka. Touraine se však na rozdíl od Becka domnívá, že si systém zachovává svou stabilitu po celou dobu moderní společnosti. Aparáty systému jsou totiž dle Tourainea neustále schopny zbavovat člověka svobody a využít jeho životní energii pro svou účinnost. Giddens pak v ohledu stability systému souhlasí s Tourainem. Pro Tourainea i Giddense je systém moderní společnosti funkční po celou dobu její existence. Giddens však systém pojímá mnohem divergentněji než Beck nebo Touraine. Pro Giddense je systém ztělesnění všeho neosobního v moderní společnosti. Není to jen politický aparát jako u Tourainea, ale jsou to i peníze, služby (doprava, telekomunikace, pošta, internet), věda, elektrotechnika, vzdělávací systém, pracovní trh, kdy člověk je schopen využít všech těchto výhod abstraktních systémů aniž by věděl jak vlastně fungují. Jinými slovy, pro Becka systém znamená především věda a politika, které přestávají fungovat, a proto se moderní společnost přesunula do fáze rizikové. Systém ztělesňuje pro Tourainea politický aparát, který se rafinovaně snaží zneužít lidskou svobodu pro systémovou účinnost. Pro Giddense jsou abstraktní systémy ztělesněním všeho neosobního co člověku usnadňuje život, a proto je na nich závislý. Všichni tři autoři se tak neliší jen definicí systému, ale i pojetím interakce člověka a systému.

Beck chápe systém jako aktéra díky němuž projekt modernity zklamal. Věda přestala produkovat exaktní vědění, když přehlížela a neevidovala nezamýšlené důsledky své racionální produkce. Navíc se chovala arogantně, když ustavičně odmítala kritiku z řad

nevědecké veřejnosti. Vědecká validita však nebyla jen sporem o pravdu, ale i otázkou společenské akceptace. Vědecké výsledky se začaly filtrovat přes politickou sféru. Polickým systémem se totiž přijímaly i takové vědecké výsledky, které v sobě sice nesly potenci zvýšení ekonomické prosperity společnosti, avšak za hrozby vzniku nových rizik. Systém vědy a politiky je tedy dle Becka evidentně nestabilní, a proto pro člověka zcela nedůvěryhodný neboť díky jejich neúčinnosti žije společnost ve stále hrozbě rizik.

Touraine naopak chápe politický systém jako vysoce stabilní a činný prvek moderní společnosti. Příkladem nejsou jen dnešní nedemokratické režimy, kde jsou zatýkáni a zavražďováni disidenti, tedy subjekty toužící po svobodě. Bdělost systému lze evidovat i při debatách o takzvaných „sociálně nepřizpůsobivých občanech“. To jsou lidé, kteří svou jinakostí v krajním případě porušují normy, chovají se neinstytucionálně nebo dávají systému najevo, že je pro ně zbytečný. Systémem a jeho aparáty jsou pak za svou „nepřizpůsobivost“ trestáni exekucí majetku, etnickou nebo genderovou diskriminací či odebráním svéprávnosti. Touraine by tedy nenazval politický systém ochablým a neúčinným tak jak to tvrdí Beck. Nicméně oba by souhlasili s tím, že systému věřit nelze. Pro Tourainea to však není jeho neschopností efektivně fungovat, ale pro jeho rafinovanost, kterou se snaží člověka přinutit být systémově normativní.

Beck i Touraine by pak o Giddensovi zřejmě řekli, že podává značně idealizovaný obraz o interakci člověka a systému. Pro Giddense je totiž systém stabilní, důvěryhodný ale i mnohoznačný pojem. Nejedná se jen o politiku, její aparáty a vědu. Je to vše neosobní s čím se člověk denně setkává a co mu poskytuje prostředky díky kterým se lidský život stává snažším. Důvěru tak dle Giddense člověk neinvestuje primárně do lidí, ale do abstraktních systémům jejíž každodenní přítomnost tvoří pevný základ našeho ontologického bezpečí. Zatímco Beck se domnívá, že stabilita systému slábně, Touraine se obává jeho nehasnoucí

účinností, pak Giddens si pevnou strukturou systému slibuje jistotu bezpečí.

IV. 3. Konflikt versus konsensus:

Všichni tři analyzovaní sociologové pak svým chápáním modernity definují svůj vztah ke konfliktologické a konsensualistické sociologické škole. Konflikt, kterým se zabýval Marx je dle Becka překonán. Boj dvou tříd o výrobní síly je v rizikové společnosti nahrazen sporem o definování rizika. Tyto konflikty mají podobu veřejnou a soukromou. Věda se veřejně obhajuje, že rizika buď neexistují anebo jen v přípustné míře. Privátním rozměr konfliktů spočívá například v rodinných hádkách, kdy muž a žena se nejsou schopni vypořádat s nově vzniklou situací na pracovním trhu nebo s detradicionalizací rodinné dělby práce.

Konfliktní rozměr společnosti lze sledovat i v teorii Alaina Tourainea. Touraine však konflikt lokalizuje do interakce mezi systémem a člověkem. Jedincova povaha je totiž pojmána jako antiteze povahy systémové a naopak. Tyto dvě složky se dostávají do střetu v případě, že systém se snaží kolonizovat mikrosvět subjektu a pohltit ho. Subjekt v podobě hnutí by však nikdy neměl zůstat statický, ale jít do konfliktu a vzepřít se snaze systému jehož tendencí je odebrat subjektu právo na svobodné jednání. Navíc by v duchu Descártova racionalismu měl neustále pochybovat o aktuální úloze systému a být ve stavu bdělosti i přesto, že systém se zdá nečinný. Konflikt je tedy u Tourainea imanentní neboť vyplývá z neslučitelnosti povahy systému a povahy subjektu.

V případě Anthonyho Giddense je však s adresným zařazením do určité sociologické školy problém. Pokud by debatoval s Tourainem polemizoval by o deformujícím charakteru systému, který člověku brání v jeho seberealizaci. Giddensův člověk je se systémy přirozeně v souladu stejně jako je systém s člověkem. V prvním případě je to dáno tím, že systémy obohatily a usnadnily mikrosvět člověka. Systémy pak fungují v závislosti na lidské důvěře. Potřeba důvěry, stejně jako konsensus jsou však reciproční záležitostí. Pokud by člověk nemohl věřit systémům jeho život by se začal

rozpadat neboť by se stal nejistým. Shodu ve společnosti tak Giddens chápe jako konsensuální dialog systému a člověka. Nicméně je podstatné opět zopakovat, že Giddens chápe pojem systém mnohem širěji než Touraine nebo Beck. Takový přístup pak umožňuje Giddensovi najít mnohem více analytických bodů. Giddens totiž rozhodně nezamítá možnost, že lze bojovat o interpretaci pravidel systému. Proto v jeho teorii mají místo i sociální hnutí, která upozorňují na úpadek životního prostředí nebo nedodržování lidských práv jako způsoby kritiky systému. Lze tedy říci, že Giddens pracuje s konsensem i konfliktem. Tato dualita je dána Giddensovou snahou postihnout svou teorií co největší díl sociální reality. Teorií strukturace však neanalyzuje jen vztah člověka a systému. Je si vědoma i rizik, která moderní společnost způsobila a která jsou schopna nabourat ontologický pocit bezpečí člověka.

IV. 4. Rizika:

Giddens se s otázkou rizik shoduje s Beckem ve smyslu, že jsou produktem nezamýšleného jednání a že mohou mít i nevnímátnou, tedy nevědomou povahu (srov. Giddens 1998: 113 – 116). Vzhledem však k holistické povaze jeho učení nevěnuje problému rizik takovou pozornost jako Beck. Pro Giddense jsou rizika jen jednou stranou ambivalentního procesu s názvem modernita. Naopak to byla právě rizika moderní společnosti, která motivovala Becka ke konstrukci společnosti s rizikovým přívlastkem. Rizika pak Beck nechápe jako partikulární problém. Na rozdíl od Giddense jsou pro něj definičním prvkem modernity na konci 20. století. U Tourainea však rizika nelze tak přesně určit a definovat jako u Becka či Giddense. Touraine je explicitně nikde nedefinuje. Nicméně, víme, že Touraineova Kritika modernity je o hledání subjektu, kdy právě subjekt je nepostrádatenou součástí modernity pokud o její existenci chceme stále hovořit. Touraine obhajuje život subjektu, a proto rizikem a hrozbou je pro subjekt systém, který je protikladnou silou v životě subjektu. Téma riziko pak na tomto místě demonstruje jak mnoho znamená v teorii Ulricha Becka, jak

ambivalentním pojmem je pro Anthonyho Giddense a jak viditelně se vytrácí v pojmosloví Alaina Tourainea a je nahrazeno všudypřítomným systémem.

IV. 5. Subjekt:

Touraine i Beck souhlasí, že subjekt je v moderní společnosti v ohrožení. Odlišná je však definice subjektu stejně jako nebezpečí, kterým čelí. Pro Becka je subjekt jedinec zatímco Touraine jej vymezuje jako sociální hnutí, tedy kolektiv. Touraineův subjekt je v ohrožení, protože systém industriální společnosti prokázal svou schopnost pohltit kolektivní jednání a zúžit tak modernitu pouze na proces racionalizace. Subjektivismus chápe jako nezlomnou vůli subjektu bránit nezczitelné právo na svobodné jednání, které se systém snaží potlačit. Subjekt tedy definuje neochvějné přesvědčení hájit individuální i kolektivní svobodu Beckův subjekt je naopak jedinec potýkající se s nárůstem rizik a rostoucím individualismem tedy problémem nedostatku kolektivního soužití. Situace ohrožení je o to horší, že se subjekt nemůže spolehnout na formu systémové ochrany neboť systémová činnost je v rizikové společnosti ochablá. Nemůže se ani spolehnout na pevné body industriální společnosti jako rodina nebo třída a jejich solidaritu, protože právě vlivem šířícího se individualismu se typy kolektivního soužití rozkládají a společnost se atomizuje. Subjekt tedy Beck chápe jako jedince, který si v situaci ohrožení musí poradit sám a individualismus jako ztrátu možnosti sociální změny. Anthony Giddensovi pak subjekt slouží v teorii struktury jako aktér, kterého propojuje se systémem. Aktér je v jeho pojetí aktivní, protože například skrze sociální hnutí dokáže manifestovat své požadavky. Subjekt je aktivní i ve smyslu, že denodenně využívá výhod abstraktních systémů. Subjekt je tedy v neustálé interakci s objektem.

IV. 6. Program sociální změny:

Z průběhu četby všech tří autorů, je evidentní, že je to Alain Touraine, který nejvýrazněji oceňuje úlohu sociálního hnutí v moderní společnosti. Tento subjekt se totiž zasloužil o vznik moderní společnosti a pro Tourainea je tak symbolem modernity

neboť moderní společnost je stejně jako subjekt ztělesněním svobodných principů. Důkazem, že pojem sociálního hnutí prochází napříč celou Touraineovou teorií je i fakt, že právě subjekt hraje důležitou úlohu v postindustriální společnosti, tedy Touraineově alternativním návrhu jak vrátit modernitě ztracenou tvář.

Tato společnost se snaží sladit svobodu subjektu a účinnost systému. Cestou k řešení, je komunikace, kterou Touraine definuje jako naslouchání druhých. Dialogem mezi systémem a mikrosvětlem člověka tak neprochází jen témata neosobní, účelové racionální umožňující systémovou samoregulaci. Naopak ji dominují témata sociální, která jsou blíže k člověku a řeší lidské problémy. Návrh Ulricha Becka je spjat s myšlenkou reflexivní společnosti. Reflexivita je teoretický koncept, který je založen na sebekritickém nahlížení na své vlastní jednání. Touto alternativou Beck věří, že si moderní společnost dokáže uvědomit rizika, která způsobila. Hlavním subjektem změny pak není sociální hnutí jako u Tourainea, ale věda, která je hlavní příčinou vzniklých problémů a svou reflexivitou má šanci reformovat své vlastní jednání. Pojem reflexivita zmiňuje i Anthony Giddens. V jeho pojmosloví však reflexivita není teoretický koncept společenské sebekritiky. Je to empirický fakt, kdy člověk na základě neustálého nárůstu vědění přichází do kontaktu se svým minulým jednáním respektive je ovlivněn zkušeností druhých. Reflexivita tak přispívá k nestálé a stále hůře předpověditelné povaze moderní společnosti, což pro Giddens znamená problém, který potřebuje své opatření. Vytváří tak koncept utopického realismu, který je veden v duchu kritické teorie modelu dobré společnosti. Hlavní funkcí tohoto teoretického návrhu je omezit nestálou povahu moderní společnosti a učinit ji do budoucna čitelnější. Aktérem změny pak není jen sociální hnutí jako u Tourainea nebo věda jak navrhuje Beck. Upozornit na rizika plynoucí z nárůstu vědění mají právo všechny subjekty moderní společnosti neboť nebezpečí, která plynou z roustoucí dynamiky moderní společnosti mají potenci zasáhnout každého z nás.

Alternativní návrhy budoucnosti mají u Tourainea, Giddense i Becka odlišný obsah. Společné jim je však to, že jsou nástrojem řešení problémů, kterým jednotliví autoři při analýze modernity přidělují význam.

Závěr

Tato práce splnila požadavky, které si v úvodu vytyčila. Předmětem zkoumání byla moderní společnost a objektem zájmu byla její proměna. Po interpretaci tří sociologických perspektiv se v kapitole *Srovnání koncepcí* ukázaly nejdůležitější rozdílnosti v přístupu pojetí moderní společnosti. Zvolená metoda komparace ve čtvrté části práce identifikovala odlišnosti v přístupu Alaina Tourainea, Ulricha Becka a Anthonyho Giddense. Byl tedy potvrzen hypotetický výrok, který předpokládal u zkoumaných autorů rozdílnou povahu modernity a diferencované přidělování významů moderním problémům. Závěrem bych rád alespoň v několika větách vyjádřil svůj subjektivní pohled na jednotlivé autory.

Kritiku modernity Alaina Tourainea chápu jako dílo, které popisuje různé formy moderního myšlení. Touraine se totiž nesusoustředí jen na sociologickou literaturu, ale dává ji do kontextu s filosofickou tradicí i klasickou beletrií. V interpretaci Touraineovy sociologické pozice jsem se soustředil výhradně na konflikt subjektu a systému. Nicméně v jeho knize lze nalézt předpovědi tenzí, které jsou dnes vysoce aktuální. Oceňuji jeho pozornost věnovanou hrozbě přílivu emigrantů z neevropských světových regionů na starý kontinent, respektive Touraineovo varování před vznikem nových problémů při neresení přistěhovalecké adaptace. Touraine tak předpověděl možnost pouličních konfliktů přistěhovalců, které se nejen ve Francii, ale i v Dánsku nebo Švédsku skutečně staly aktuálními tématy. Na druhou stranu je nezbytné dodat, že Touraine opomíjí jakoukoliv pozitivní tvář systému. Nechápe systém jako garanta spravedlnosti, ale jako jev, který pouze kolonizuje lidskou svobodu.

Mnohem kritičtěji se musím postavit k teorii Ulricha Becka. Jeho konstrukce rizikové společnosti dává do souvislosti jevy jako ekologická krize, krize rodiny, krize vědy nebo krize tradiční a

moderní společnosti. Empiricky sice potvrzuje, že výbuch jaderné elektrárny Černobyl měl vliv na rodinnou atmosféru i ve vzdálených oblastech postiženého regionu. Nelze však hovořit v generalizovaných termínech a začít se domnívat, že takové katastrofy se stávají normativní součástí sociálního života. Jde spíše o to poukázat na partikulárnost tohoto jevu a nezatíženě informovat veřejnost. Svou historickou analogií přirovnává rizikovost dnešního sociálního života s životem před sto lety. Tato spojitost se ale nechá jednoduše vyvrátit tím, že se zeptám, kdo z nás by chtěl žít před sto lety? Nicméně chápu potřebu upozorňovat na sílící ekologická rizika, je však důležité si položit otázku do jaké míry je na vině člověk a kde jsou hranice systémové intervence do vztahu člověka s přírodou.

Anthony Giddens evidentně chápe sociologii jako holistickou disciplínu, kdy sociální realita je natolik komplexním jevem, že není možné preferovat jeden jev nad druhým, ale chápat je ve vzájemném vztahu. Giddens si tedy nevybírá problém lidských práv jako Touraine nebo rizika jako Beck. Ukazuje modernitu jako šanci na vlastní seberealizaci, stejně jako možnosti ohrožení moderní společnosti. Modernitu tedy neprezentuje jen jako dobrou nebo špatnou společnost, ale jako směs obojího. Takový přístup umožňuje široký záběr zkoumání. Na druhou stranu však není schopen odpovědět, které konkrétní nezamýšlené důsledky stojí za rizikovou povahou společnosti a v jakých společenských podmínkách se tato rizika rodí.

Polemika nad teoriemi Alaina Tourainea, Ulricha Becka a Anthonyho Giddense by mohla vydat na další, v pořadí pátou část této práce. Tito tři autoři tedy dokazují, jak mnoho interpretačních vrstev modernita nabízí a jak rozdílným problémům lze přidělit význam. Nicméně pokračovat v kritice jednotlivých autorů již je nad rámec této práce.

Seznam použité literatury a zdrojů

Litaratura:

Bauman, Zygmund. *Modernita a holocaust*. 1. vyd. Přel. Jana Ogrocká. Praha: SLON, 2003. 331 s. ISBN 80 864 292 37.

Beck, Ulrich. *Riziková společnost*. 1. vyd. Přel. Otakar Vochoč. Praha: SLON, 2004. 431 s. ISBN 80-8642-932-6.

Blecha, Ivan. *Filosofie*. 3.vyd. Olomouc: Nakl. Olomouc, 1998. 279 s. ISBN 80-7182-069-5.

Durkheim, Émile. *Společenská dělba práce*. 1. vyd. Přel. P.Doležalová. Brno: Centrum pro studium demokratické literatury, 2004. s. 375. ISBN 80 73250411.

Giddens, Anthony. *Důsledky modernity*. 1. vyd. Přel. Karel Müller. Praha: SLON, 1998. 195 s. ISBN 80-8585-062-1.

Keller, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. 2.vyd. Praha: SLON, 2007. 529 s. ISBN 978-80-86429-52-6.

Parsons, Talcott. *Family, Socialization and Interaction Process/ By Talcott Parsons and Robert F. Bales*. Illinois: Free Press of Glencoe, 1955. ISBN 10-0029241006.

Simmel, Georg. *Peníze v moderní kultuře a jiné eseje*, 1. vyd. Praha: SLON, 1997. 206 s. ISBN 80-8585-050-8.

Touraine, Alain. *Critique of Modernity*. 1st printing. Transl. David Macey. Oxford UK–Cambridge, USA: Blackwell, 1995. 398 p. ISBN 1-557-86530-2.

Časopis:

Inglehart, Ronald. *Globalization and Postmodern Values* in: The Washington Quarterly (Winter/2000), p. 215-228. Dostupné na:

<http://muse.jhu.edu/journals/washington_quarterly/v023/23.1inglehart.pdf> [2008-09-15]

Internet:

<<http://www.europeanvaluesstudy.eu/>> [2008-09-29]

Byl jsem humanní říka totalitní kat, který poslal na smrt generála Píku. Dostupné na:

< http://zpravy.idnes.cz/byl-jsem-humanni-rika-totalitni-kat-ktery-poslal-na-smrt-general-a-piku-1zj-/domaci.asp?c=A081218_215657_domaci_abr> [2009-01-29].